

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

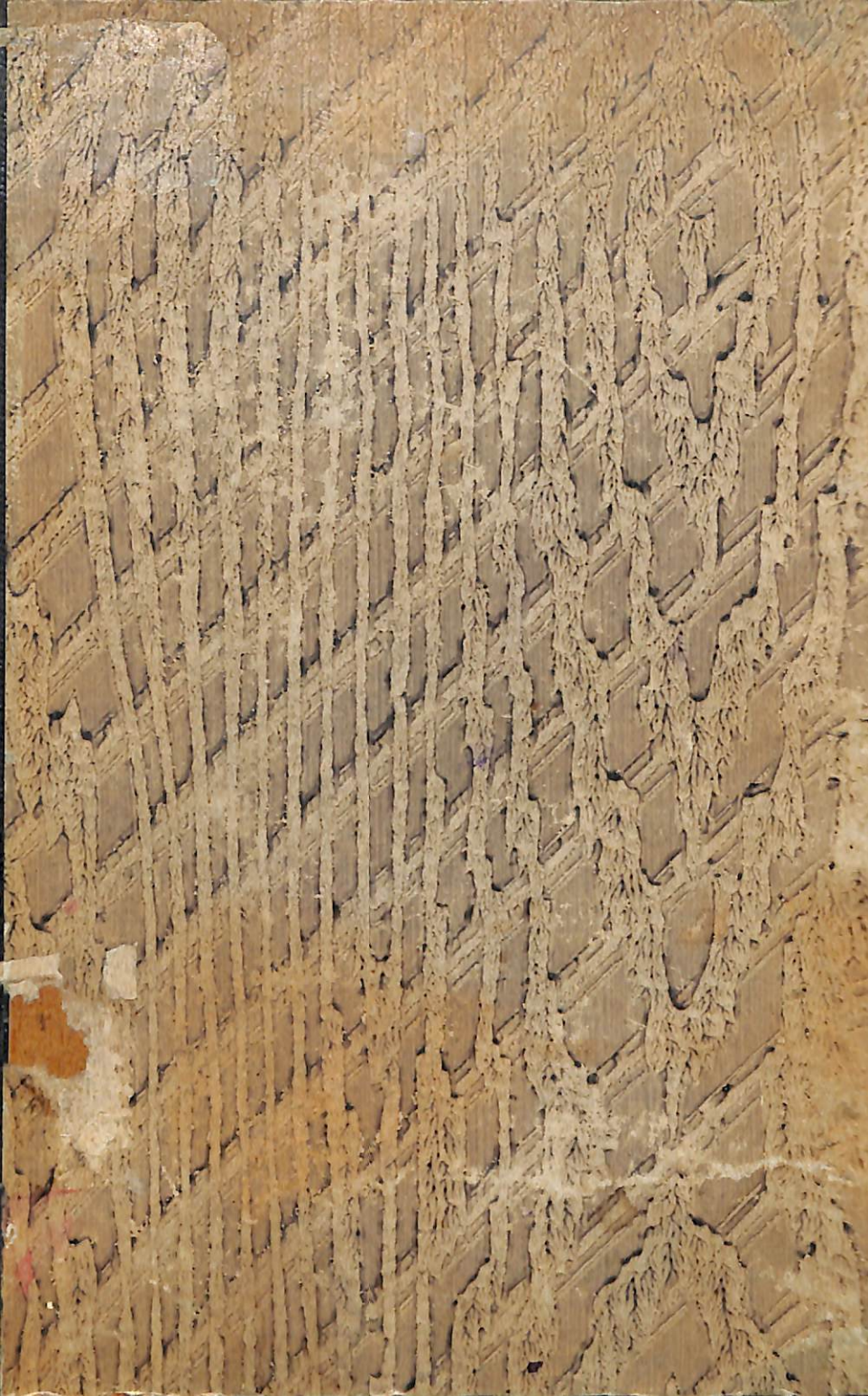
Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

75338

188
Բժ. Ա. ԲՈՒԳՈՒԳԵԱՆ

20 JUL 2010

11 MAR 2013

[Handwritten signature]

5754

500
10-ԲՈ

Բ-91 *ս*

ԳՈՅՈՒԹԵԱՆ ԿՈՒԻ

1002
9122

Ս. ՊԵՏԵՐՐՈՒՐԳ
«ՊՈՒՇԿԻՆԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆ»
1904

[Handwritten scribbles]

Доз. цензурою. С.-Петербургъ, 26-го Апрѣля 1904 года.

«Пушкинская Скоропечатня», Лештуковъ, 4.

ԱՌՍՁԱԲՍՆԻ ՓՈՒՍՐԷՆ

Գոյութեան կռիւը չափազանց զգալի է դարձել թէ ընդհանրապէս կենդանական աշխարհում և թէ առանձնապէս մարդկային սօցիալական կեանքում:

Այդ համաշխարհային մրցումը նկատելի է նոյն իսկ գիտութեան մէջ, թէև գիտական փաստերն ու ճշմարտութիւնները ընդհանուր են բոլորի համար էլ, թէև նրանք միանգամայն ակներև, անաչառ ու անտարբեր են թէ մարդկանց և թէ բոլոր կենսական պահանջների վերաբերմամբ:

Այո՛, գիտութիւնն ինքն ըստ ինքեան անաչառ է. նա իր մշտական առաջադիմութեան ընթացքում հեռու է մնում միակողմանի հոսանքներից: Նա անտարբեր է, ինչպէս ինքը բնութիւնը:

Մարդկային բարօրութեան համար ամենից առաջ միութիւն է հարկաւոր. որքան շատ լինի մարդկանց համերաշխութիւնը, փոխադարձ կարեկցութիւնն ու սէրը այնքան լաւ է:

Բայց հարկաւոր է միանալ ոչ թէ թշնամութեան համար, այլ յանուն փոխադարձ սիրոյ: Այն նրան, ում այդպիսի միութիւնը վտանգաւոր ու վնասակար է թւում:

Պէտք է աշխատել այդպիսիներին էլ դարձնել ընդհանուր միութեան մասնակից:

Ա. ԲՈՒՆԻՆՈՒՂԵԱՆ

Պետերբուրգ 1903 թ.

«Մի անիր ուրիշին այն, ինչ որ չես
ուզում որ քեզ անեն»:
«Ոյժը իսկական ոյժի մէջ չէ, այլ սիրոյ»:
«Բոլորն էլ ապրելու իրաւունք ունին»:

Ա.

Իւրաքանչիւր ազգութիւն, որքան էլ քաղաքակրթուած և առաջադէմ լինի, այնուամենայնիւ մի ամբողջութիւն չի ներկայացնում. նրա բոլոր անդամները միեւնոյն մակերևոյթի վրա կանգնած չեն լինում: Նրա զանազան մասերի զարգացման աստիճաններն էլ զանազան են լինում:

Նոյն իսկ Փրանսիան, չնայելով իր ներքին առաջադիմութեանը ամբողջ XIX-րդ դարի ընթացքում, չնայելով կատարուած երկու մեծ յեղափոխութեանը և քաղաքական-հասարակական կեանքի առաջ մղած նշանաւոր գործիչների անդադրում շանքերին, մի համակերպ ամբողջութիւն չի ներկայացնում: Նա էլ բաղկացած է բաղմազան մասնիկներից, տարբեր դասակարգերից:

Եւ այդ տարբերութիւնը նկատելի է ոչ միայն զիւղական, այլ նաև քաղաքային ազգաբնակչութեան շրջաններում: Հասարակապետական գաղափարները միայն վերջին ժամանակներս մատչելի են դարձել և զիւղացիների համար:

Մի տեղ լոյս է, մի ուրիշ տեղ խաւար: Մարդկանցից մէկը գործում է միւսին հակառակ: Վնասում է մարդկանց մի խումբը մի ուրիշ խմբի, մի հասարակութիւն՝ մի ուրիշ հասարակութեան: Այո՛, մի տեղ լոյս է, մի ուրիշ տեղ խաւար:

Միշտ և ամեն տեղ կռիւ է տեղի ունենում, գոյութեան անողոք կռիւ: Անուշաղբութեան է մատնւում մարդկային իրաւունքը. նրանից օգտւում են միայն ուժեղները, իսկ թոյլերը ճնշւում-ոչնչանում են:

Բայց այդ կռիւը կարելի է բիչ մեղմացնել — չափաւորել, եթէ երկրագործութիւնը կանոնաւոր հիմքի վրա դրուի, եթէ գործարանական արդիւնագործութիւնը ընկերակցական կազմակերպութիւն ստանայ:

Ներկայումս կան շատ ուժեղ ու մեծահոգի մարդիկ, որոնք ամեն կերպ աշխատում են իրականացնել հասարակական կեանքում ճշմարտութիւնն ու արդարութիւնը, վերացնել ճնշումն ու շահագործումը: Բայց միայն նիւթական ապահովութիւնը բաւական չէ մարդու համար, հարկաւոր է ձգտել զէպի բարձր ու վեհ գաղափարներ, որովհետեւ «միայն հացով չի ապրում մարդը»:

Պէտք է ձեռք բերել այն ամենը, ինչ որ անհրաժեշտ է կամ օգտակար է կեանքի խելացի կազմակերպութեան համար:

Պէտք է մարդկանց հնարաւորութիւն տալ բոլոր պահանջներին բաւարարութիւն և կեանքից հանուր ստանալու:

Բայց քանի որ դեռ չենք հասել այդ յաղթանակին, քանի որ մեր շուրջը թափառում են անթիւ անհամար աղքատներ ու թշուառներ, քանի որ աւելութիւնն ու թշնամութիւնն է թաղաւորում և մարդիկ վանդակում փակած զաղանների նման ատամներ են կրծտացնում իրար վրա, — ծիծաղելի է «հասարակութիւն» անուանել այդ բաղձանիւթ խառնուրդը, այդ հակառակ տարրերից բաղկացած ամբօխը:

Այդպիսի հասարակութեան մէջ միշտ ոտնատակ կլինի մարդկային իրաւունքը, միշտ կշարունակուի անողոք կռիւը, այդ անվերջ աւելութիւնն ու թշնամութիւնը:

Մարդկութիւնն արդէն տիրապետել է բնութեան շատ ու շատ հարստութիւնները: Դրանցից ստացուող բարիքները աւելի քան բաւական են բոլոր մարդկանց ապրուստն ապահովելու համար: Իսկ եթէ գոյութիւն չունենար մասնաւոր սեփականութիւն, եթէ բաղձաթիւ գործարանները, տները, կալուածներն ու դրամադուխները առանձին անհատների ձեռքում չլինէին, այլ ընդհանրութեան, այն ժամանակ հնարաւոր կդառնար բաւականութիւն ու երջանկութիւն տալ բոլոր մարդկանց:

Այն ժամանակ մենք կարող էինք զիտութեանը, զեղարուեստին և կանոնաւոր ու առողջապահիկ կենցաղավարութեանը նուիրել այն ոյժերը, որոնք ներկայումս գործադրւում են անօգուտ կռուի, միմեանց ճնշելու և հալածելու համար:

Ասիայի և նոյն իսկ Եւրոպայի մի քանի երկիրներում մարդիկ զիտեն, որ տեղական օրէնքներն անարդար են և խաբուսիկ, որ դատաւորները հարուստների և ուժեղների հանոյքին են ծառայում, որ ազնիւ աշխատանքը շատ անգամ նոյն իսկ մի համեստ ազրուստ չի տալիս, որ ներկայ պայմաններում հաց ձեռք բերելու, յաղթող հանդիսանալու ամենալաւ միջոցներն են խաբեբայութիւնը, խարդախութիւնն ու հարստահարութիւնը:

Այո՛, զիտեն, բայց այնուամենայնիւ կեանքը շարունակում է իր ընթացքը և մարդիկ դարձեալ կուռն են, դարձեալ ճնշում ու հալածում են միմեանց:

Այդ կռիւր կարող է վերանալ և տեղի տալ բարեկամութեան ու համերաշխութեան միայն այն ժամանակ, երբ այլ ևս չեն լինի հարուստներ ու աղքատներ, չափազանց վայելքից չազեցածներ ու ծաշրայեղ քաղցածներ, այլ կլինեն մարդիկ—հաւասար իրաւունքներով ու արտօնութիւններով:

Այդ ժամանակ սէրն ու համերաշխութիւնը կլինեն մեր դաւանանքը, մեր Աստուածը:

Միայն բարձր, ազնիւ մրցումը կարող է թարմացնել մեր կեանքը, մաքրել նրան այժմեան կեդտից, վերացնել ստոր հողսերը փողի մասին—հողսեր, որոնք շատ անգամ դառնացնում են մեր օրերը և թունաւորում երջանկութիւնը:

Համերաշխութիւնը կարող է վերջ դնել տանջանքին և նրա տեղ տալ քաղցրութիւն ու հանոյք:

Եթէ մենք միանանք իբրև բարեկամներ և զործենք համերաշխ, այն ժամանակ կրկարողանանք կատարել շատ մեծ զործեր, շատ մեծ յաղթանակներ:

Խելացի և ազնիւ մրցումը ազնուացնում է մարդկանց, տալիս է որոշ օգուտներ: Օրինակ, տեխնիկական դիւտերը փոխարինում են մէկը միւսին, կռիւ են մղում զոյուլթեան իրաւունքի համար և աչդպիսով ձեւափոխւում ու կատարելագործւում են: Այդ միւլենոյնը նկատւում է զիտութեան ու տեխնիկայի բոլոր ճիւղերում:

Աչդպիսի ուժեղ մրցում աւելի պարզ, աւելի բելիեֆ ձևով կատարւում է լուսաւորութեան արհեստական միջոցների վերաբերմամբ:

Աչդտեղ գազը կուռն է ելքարականութեան դէմ, նաւթը—գազի դէմ. իսկ խղճուկ մոմն էլ իր կողմից ջանքեր է զործ դնում զոյուլթիւն պահպանելու համար:

Շատ բնորոշ է այդ կռիւր և նրա մէջ նկատելի է, թէ ինչպէս առաջադիմութիւնը և զիտութեան շնորհիւ ձեռք բերած մի որևէ առաւելութիւն առաջ է մղում այդ միջոցներից մէկին կամ միւսին, չետ թողնելով միւսներին:

Բ

Ինչպէս յատնի է, հին ժամանակներում մարդ արարածը մի կերպ քաշ էր տալիս իր կեանքը որսորդութեան պատահական արդիւնքներով և մեռնելիս իր որդիներին ժառանգութիւն էր թողնում

ժայռի մէջ բնկած մի որչ-բնակարան, մի քանի կուպիտ ամանեղէններ և անհասկանալի ու դաժան բնութիւնը, որի դէմ հարկաւոր էր շարունակ կռուել մի ողորմելի գոյութիւն պահպանելու համար:

Բայց երկար ու ծիգ դարերի ու հազարաւոր տարիների ընթացքում մարդիկ մաքրել են երկիրը, չորացրել են ճահիճները, կտրատել են անտառները, ճանապարհներ են գցել, շինել են հսկայական շէնքեր, հնարել են բազմաթիւ գործիքներ ու մեքենաներ և բաց են արել բնութեան շատ ու շատ գաղտնիքները, ուստի և այժմ քաղաքակիրթ երկրի դաւակր ժառանգում է իր նախորդներից ահագին հարստութիւն, պէս պէս ձեւերով:

Եւ այդ հարստութիւնը մարդկային աշխատանքի շնորհիւ շարունակ աճում-մեծանում է:

Մաքրած երկիրն սպասում է, որ նրա մէջ սերմեր ցանեն և առատ հունձեր ստանան:

Հնարուած են երկրագործական կատարելագործուած մեքենաներ:

Իսկ ով որ ուզում է աւելի առատ հունձ ստանալ հողից, նա խելացի աշխատանք է գործ դնում, պարարտացնում է, մշակում է հողը իր ժամանակին և նպատակայարմար միջոցներով:

Առաջ որսորդը հազարաւոր վերստեր պէտք է անցներ իր ընտանիքին օրական սպրուստ հալթալթելու համար: Իսկ այժմ քաղաքակիրթ մարդը իր տանը, իր մօտ է պահում հարկաւոր կենդանիներին ու թռչուններին և աւելի քիչ տարածութիւն է անցնում, աւելի քիչ վտանգի է ենթարկուած:

Կլիման այլ ևս մարդու համար արգելք դառնալ չի կարող: Եթէ արեգակի տաքութիւնը քիչ է, մարդը արհեստական ձեով է տաքութիւն առաջացնում:

Եթէ հողի մի փոքրիկ կտորը ծածկենք ապակէ շրջանակներով և նրա միջից անցկացնենք տաք ջրով լի չողունէ խողովակներ, այն ժամանակ նրանից տասն անգամ աւելի արդիւնք կստանանք, քան թէ բաց օդի տակ թողնելով:

Կատարելագործուած մեքենաների շնորհիւ միայն մի քանի տասնեակ մարդիկ կարող են պատրաստել այնքան հագուստեղէն, որ ամբողջ տարիներ կբաւականացնէ հազարաւոր ընտանիքների:

Կարելի է չիշել ուրիշ բազմաթիւ օրինակներ, բայց այդքանն էլ բաւական է:

Դժբաղդաբար մեր հասարակական կազմակերպութիւնն այնպիսի պայմաններով է շրջապատուած, որ նախորդների աշխատանքի բազմազան արդիւնքներից օգտուում է միայն չնչին փոքր ամասնութիւնը, իսկ մեծամասնութիւնը դարձեալ տանջւում է, դարձեալ ճնշւում է:

Այն ինչ եթէ փոխենք այդ պայմանները, այն ժամանակ մարդկութիւնն իր երկաթէ և պողպատէ օգնականների շնորհիւ կկարողանար ապրել հանգիստ ու ապահով, կկարողանար վայելել շատ ու շատ բարիքներ:

Բայց այդ դեռ բոլորը չէ: Երկիրն էլ, արդիւնագործութիւնն էլ, զխուութիւնն էլ, տեխնիկան էլ—բոլորն էլ աւելի արդիւնաւէտ կդառնային, եթէ

ընդհանուրի բարօրութեան համար գործադրուէին, եթէ բոլոր մարդկանց օգտին ծառայէին:

Յայտնի է, որ ամբողջ աշխարհում ամենահարուստը քաղաքակիրթ ազգերն են: Իսկ մեր շուրջը տիրում է աղքատութիւն, որ հալ ու մաշ է անում մարդկանց, որ բթացում է նրանցից շատերին:

Նոյն իսկ լաւ օրավարձ ունեցող բանւորը հաւատացած է, թէ վաղն էլ կարող է ապրուստի միջոց ունենալ, թէև նրա շուրջը անչափ հարստութիւն է դիզուած, թէև նրա առաջ դրուած են հզօր մեքենաներ, որոնք միայն մի քանի ժամուայ ընթացքում կարող են տնտեսական բարիքներ արտադրել:

Իսկ հակասութիւն է, կեանքի դառն հակասութիւն, որի վնասակարութիւնն ապացուցել են շատ գիտնականներ, զիտութեան անհերքելի փաստերով զինուած:

Այդ հակասութիւնն առաջ է եկել այն պատճառով, որ դեռ շատ հին ժամանակներից սկսած հարստիկ մարդիկ ամեն կերպ աշխատել են իրանց ձեռքը հաւաքել արդիւնագործութեան բոլոր միջոցները՝ հողը, հանքերը, մեքենաները և առհասարակ այն ամենը, ինչ որ հարկաւոր է արտադրող աշխատանքի համար:

Եւ այդ փոքրամասնութիւնը այդպիսի հզօր զէնքերով զինուած շահագործել է և դեռ շահագործում է հասարակութեան մնացած մասին: Հարկաւ, ոչ ամենքը այդպէս են անում:

Իսկապէս շահագործում, որ կատարւում է չափուն ինչ որ իրաւունքների: Այ՛ն, այդ փոքրամաս-

նութիւնն աշխատում է համոզել, թէ նա աւանդական իրաւունք ունի այդպէս վարուելու, այդպէս շահագործելու ուրիշներին: Բայց ոչ ժի իրաւունքն է դա և ոչ արդարութեան:

Այդ հակասութիւնն առաջ է եկել այն պատճառով որ բանւորն ու գիւղացին արնում, քրտինք են թափում, իսկ նրանց աշխատանքի արդիւնքի ամենամեծ մասը հողատէրերն ու գործարանատէրերն են վայելում:

Ի՞նչ անել, չաշխատել.— բայց այդպիսի դէպքում բանւորն ու գիւղացին սովամահ կարող են լինել, որովհետև չունեն ապրուստի ուրիշ միջոցներ, որովհետև այդպէս են ներկայ հասարակական պայմանները:

Եւ այդ հանդամանքներից ամեն կերպ օգտւում է չիշեալ փոքրամասնութիւնը, որը իր աշխատանքներին արտադրել է տալիս ոչ թէ այն, ինչ որ հարկաւոր է, ինչ որ օգտակար է ընդհանուր բարօրութեան համար, այլ այն, ինչ որ ձեռնառու է իր մասնաւոր շահերին:

Ահա այդպիսով չաղթանակում է ոչ ժր, ճնշում ու տառապում է թույն ու անօգնականը:

Մարդկութեանը հարկաւոր է կռիւր, հարկաւոր է մրցումը, բայց ոչ թէ դադանային բնազդի վրա հիմնուած, այլ ազնւութեան ու արդարութեան: Բայց ազնւութեան և արդարութեան զէնքը զիտութիւնն ու լուսաւորութիւնն է զլիսաւորապէս:

Հաղարաւոր խճուղիներ ու երկաթուղիներ ցանցի նման ծածկել են երկիրը, կտրատել են սարերն ու ձորերը: Գետերը չարմարեցրած են նաւազնացութեան համար. ծովերն ու ովկիանոսները մատչելի են դարձել. շինուած են բազմաթիւ արհեստական նաւահանգիստներ, որոնք ապաստարան են տալիս նաւերին. ստորերկրեայ լայնարձակ լաբիրինթները ցրուած են ամեն կողմ և քարածուխ ու ուրիշ հանքեր են մատակարարում:

Նոյի ամենափոքրիկ կտորն անգամ ցօղուած է մարդկային քրտինքով. իւրաքանչիւր ճանապարհ իր երկար պատմութիւնն ունի—հաղարաւոր ճորտերի դառն տանջանքների հետ կապուած պատմութիւն:

Երկաթուղու իւրաքանչիւր վերստը, ստորերկրեայ անցքի իւրաքանչիւր արշինը բաժին են ստացել մարդկային արիւնից:

Ուսումնասիրեցէք մի օրէէ քաղաքի պատմութիւն և դուք կտեսնէք, թէ ինչպէս նրա քաղաքակրթութիւնն ու արդիւնագործութիւնը կամացկամաց աճել-զարգացել են բոլոր բնակիչների համաշխատակցութեան շնորհիւ:

Իւրաքանչիւր տան, իւրաքանչիւր գործարանի, խանութի արժէքը կախուած է մարդկային աշխատանքից: Այդ աշխատանքն է նրանց ստեղծողն ու զին տուողը: Երկրագնդի այդ փոքրիկ կէտերի վրա երկար տարիների ընթացքում աշխատել ու մեռել են միլիոնաւոր բանւորներ և նրանց աշխա-

տանքը դեռ շարունակում են ժառանգները—նոր բանւորները:

Հարստութեան իւրաքանչիւր մասնիկը արժէք ունի այն չափով, ինչ չափով որ մարդկային աշխատանք է պարունակում իր մէջ, որովհետեւ աշխատանքն է արժէք ստեղծողը:

Միլիոնաւոր մարդկանց շանքերով է գոյութիւն ստացել այն քաղաքակրթութիւնը, որով մենք պարծենում ենք այժմ: Ներկայուծս էլ միլիոնաւոր մարդիկ աշխատում են նրա պահպանութեան ու զարգացման համար:

Սուանց դրան վաղուց անհետացած կլինէր այն ամենը, ինչ որ թանկ է, ինչ որ օգտակար է ամբողջ մարդկութեանը:

Նոյն իսկ մարդկային միտքն ու հանճարը մի հաւաքական արդիւնք են ներկայացնում—անցեալի և ներկայի արդիւնքը:

Երկար ու ձիգ դարերի ընթացքում հաղարաւոր հեղինակներ, բանաստեղծներ ու գիտնականներ աշխատել են, որպէս զի դիտութիւն ստեղծեն, ազիտութեան խաւարը փարատեն, որպէս զի առաջ բերեն դիտական մտքի այն մթնոլորտը, առանց որին անհնարին կլինէին մեր ժամանակի հրաշքներն ու շատ երեւոյթները:

Իւրաքանչիւր նոր դիտանմիջական կապ ունի ամբողջ տեխնիկայի և գիտութեան հետ. նա մի հետեւանք է նախորդ գիտելի ու դիտական փորձերի:

Գիտութիւնն ու արդիւնագործութիւնը, գիտերն ու նրանց զործագրութիւնը, մտաւոր աշ-

խատանքն ու Ֆիդիբական աշխատանքը, միաքն ու ոչժր—զրանք բոլորն էլ շաղկապուած են իրար հետ, կախում ունեն իրարից:

Իւրաքանչիւր զիւտ, առաջադիմական իւրաքանչիւր քաջ հաւաքական արդիւնք է թէ անցեալի և թէ ներկայի մտաւոր ու Ֆիդիբական աշխատանքների:

Ուրեմն ի՞նչ իրաւունքով այս կամ այն անհատը կարող է սեփականացնել այդ ամբողջութեան մի որեէ մասնիկը և ասել. «սա իմն է և ոչ մէկ ուրիշինը»:

Բայց ամբողջ դարերի ընթացքում հասարակական պայմաններն այնպէս են դասաւորուել, որ մի խումբ մարդիկ իրանց սեփականութիւն են դարձրել այն ամենը, ինչ որ ամբողջ սերունդների աշխատանքի արդիւնքն է կազմում:

Այստեղ էլ կռիւն է դեր խաղալէլ, ոչժն է ներգործել: Դարձեալ կռիւ, դարձեալ ոչժ:

Դ

Ներկայումս չնչին փոքրամասնութեան ձեռքում է գտնուում այն հողը, որի արժէքը օրէցօր բարձրանում է հասարակութեան աճող պահանջների շնորհիւ: Բայց հողատիրութեան այդպիսի պայմանները խանդարում են նրա կանոնաւոր մշակմանը:

Հանքային հարստութիւններն էլ գտնուում են սակաւաթիւ մարդկանց ձեռքում, որոնց զլխաւոր ծղոտումն է կարելոյն չափ շատ շահ ստանալ, թէ-

կող զրա համար անհրաժեշտ լինի զոհել արդիւնագործութեան զարդացումը:

Մեքենաներն էլ սակաւաթիւ «բաղդաւորների» սեփականութիւնն են կազմում, նրանց օգտին են ծառայում, թէև նրանց վրա հաղարաւոր բանւորների քրտինք է թափուած, բաղմաթիւ դիտնականների շանքեր են դործադրուած:

Երկաթուղիները պատկանում են զանազան ակցիոներական ընկերութիւնների, որոնց անդամներից շատերը երբեմն չեն էլ իմանում, թէ որտեղ են գրանւում նրանք, թէ ինչպէս են հաւաքում այն խոշոր եկամուտները, որոնք իրանց մեծութեամբ միջնադարեան թագաւորների եկամուտների հետ կարող են համեմատուել:

Եւ եթէ մի դեղեցիկ օր հաւաքուեն այդ երկաթուղիների շինութեան վրա հալ ու մաշ եղած բանւորների սոված ու մերկանդամ գաւախները, զնան չիշեալ բաժնետէրերի մօտ և հաց ու շոր պահանջեն, այն ժամանակ նրանց սրերով ու հրացաններով կցրուեն, որպէս զի պաշտպանեն «մեռք բերած իրաւունքները»...

Հապա ո՞ւր է արդարութիւնը, ո՞ւր է ճշմարտութիւնը:

Այստեղ էլ ուժեղն է յաղթում, ոչժն է դեր կատարում:

Ահա այդպիսի պայմանների շնորհիւ բանւորի զաւակը կեանքի ասպարէզը մտնելիս չի ունենում ոչ հող, որ կարողանայ մշակել, ոչ մեքենայ, որով կարողանայ արդիւնագործել, առանց

1001
6616

ուրիշին տալու իր քրտինքի արդիւնքի ամենամեծ մասը:

Բայց չէ՞ որ նրա հայրն ու պապը աշխատել են այդ հողը ճահիճներից չորացնելու և մշակելու վրա, աշխատել են գործարանի շինութեան, մեքենաների կատարելագործութեան վրա: Այո՛, աշխատել են իրանց ամբողջ կեանքում, իրանց ոյժի չափով, իսկ ո՞վ կարող է գրանից աւելին կատարել:

Այդպիսով բանւորը ստիպուած է համածայնել այն բոլոր պայմաններին, որ առաջարկուած է հողատէրը կամ գործարանատէրը, որովհետեւ նրան ապրուստ է հարկաւոր. իսկ զրանից լաւ պայմաններ նա ուրիշ ո՛չ մի տեղ չի կարող գտնել: Եւ դա անուանուած են «կամաւոր համածայնութի՛ւն»...

Ս.մեն ինչ դարձել է սրա կամ նրա սեփականութիւնը. մնում է կամ քաղցից մեռնել կամ համածայնել սեփականատիրոջ առաջարկութեանը:

Բայց այդ դեռ բոլորը չէ: Արդիւնագործութիւնը միշտ և ամեն տեղ ծգտում է աւելացնել ձեռնարկողի հարստութիւնը, աշխատում է կարելոյն չափ շատ օգուտ ստանալ: Իսկ հասարակութեան պահանջները, ընդհանրութեան շահերը նշանակութիւն չունեն նրա համար:

Իրա հետ կապուած են արդիւնագործութեան մշտական տատանումները, քրոնիկական կրիզիսները, որոնք իւրաքանչիւր անգամ հարիւրաւոր ու հազարաւոր բանւորներ են փողոց շարտում՝ անառն ու անպաշտպան:

Աշխատաւոր դասակարգն այնքան բիչ փող է վաստակում, որ հնարաւորութիւն չունի սպառելու արդիւնագործութեան շատ ու շատ բարիքները: Այդ պատճառով արդիւնագործողները դիմում են արտասահմանեան վաճառանոցների օգնութեանը, աշխատում են գրաւել օտարահպատակ սպառողներ:

Բայց ամեն տեղ նրանք հանդիպում են հակաակորդների, մրցակիցների, որովհետեւ գրեթէ բոլոր երկիրներն էլ զարգանում են միեւնոյն ուղղութեամբ, բոլորն էլ աշխատում են իշխել հեռաւոր վաճառանոցներում:

Կռիւ վաճառանոցների համար:

Կռիւ արեւելքում գերիշխանութիւն ձեռք բերելու համար, կռիւ ծովերի վրա իշխելու համար. շանքեր՝ բարձր կամ ցածր մաքսերով հարեաններին ճնշելու, վաճառանոցներից դուրս մղելու համար: Կռիւ ամեն տեղ և ամենքի դէմ: Ահա այս է իրականութեան պատկերը:

Կրթութիւնը միայն սակա:աթիւ ընտրեալներին է մատչելի: Եւ մի՞թէ կարելի է խօսել ընդհանուրի կրթութեան մասին, երբ բանւորի գաւակը դեռ 10—13 տարեկան հասակում ստիպուած է թողնել դպրոցը և գործարանը կամ հանքահանքերը մտնել, երբ դիւղացու զաւակը շատ անգամ դեռ դպրոց չմտած՝ սալիին ու ծիպոտին է մօտենում, որպէս զի իր հօրն օգնէ, չոր հաց ձեռք բերէ:

Մի՞թէ կարելի է խօսել բանւորի կրթութեան մասին, երբ նա ամբողջ օրը արիւն-քրտինք է թա-

փուժ գործարանում և երեկոյեան տուն է վերա-
դառնում շարդուած ու բեզարած:

Իրերի այդպիսի զրուժիւնը ուղղակի խանգա-
րում է հասարակական զգացմունքների զարգաց-
մանը:

Մեզանից ամեն մէկը հասկանում է, որ առանց
անկեղծ յարաբերութիւնների, առանց փոխադարձ
կարեկցութեան ու աշակցութեան, մարդկային ցեղը
կարող է ոչնչանալ ճիշտ այդպէս, ինչպէս որ կա-
մաց կամաց ոչնչանում են գիշատիչ կեանք վարող
և իրար հալածող-ճնշող կենդանիներից շատերը:

Այստեղ էլ հրապարակ է գալիս այն փաստը,
որ գոյութիւն պահպանել կարող են միայն ուժեղ-
ները, ճարպիկները: Նայեցէ՛ք, Անդլիան արդէն իր
առաջնակարգ տեղը հետզհետէ զիջանում է գերմա-
նիային—իր համեմատական թուլութեան պատճա-
ռով:

Հարկաւոր է միշտ աչքի առաջ ունենալ, որ
կուլտուրական յաղթանակ տանելու համար բաւա-
կան չէ միայն արդիւնագործութիւնն ու վաճառա-
կանութիւնը զարգացնել: Անհրաժեշտ է նաև ամ-
բողջ հասարակութեան կուլտուրական ոյժը բարձ-
րացնել:

Հասարակութիւնները, մասսաներն են իրար
դէմ մաքառողները. ուստի և նրանցից յաղթող կա-
րող է հանդիսանալ նա, որի կուլտուրական ոյժը
մեծ է և կրթական մակերևոյթը բարձր:

Հասարակական ներկայ պաշմաններն անտա-
նելի են: Հարկաւոր է նրանց հիմնովին փոփոխել:

Մենք ատենում ենք, որ հարստութիւնը կենա-
րոնացած է փոքրամասնութեան ձեռքում, իսկ այդ
խրոզութիւնը վնասակար ազդեցութիւն է անում
ամբողջ հասարակական կազմի վրա:

Մարդկային հասարակութիւնները, եթէ չեն
ուզում կորստեան ենթարկուել, ինչպէս այդ պա-
տահել է հին պետութիւններից շատերին, պէտք է
որ առաջ վերակազմուեն:

Եւ իբրև հիմք այդ վերածնութեան, պէտք է
ընդունուի ի հարկէ արդարութիւնը և հաւասա-
րութիւնը, որպէս զի աշխարհի բարիքները ըստ կա-
րելւոյն ամենքին մատչելի լինեն:

Այդպիսի դէպքում հաւանականօրէն այլ ևս չի
լինի կեանքի և մահուան այն դաժան կռիւր, որ այժմ
թագաւորում է ամեն տեղ, որ թշուառացնում է
շատ շատերին:

Այդ ժամանակ կլինի միայն մաքուր ու խելա-
ցի մրցում, որ ազնուացնում է մարդկանց:

Այ՛ո՛, ընդհանուրի սեփականութիւն պէտք է
դառնայ աշխարհի ամբողջ հարստութիւնը, նայելով
աշխատանքի քանակութեան:

Եթէ կրնր կամ աղամարդը իր բաժին աշխատանքը
մտցրել է այդ հարստութեան մէջ, նա արդէն իրաւունք
ունի օգտուելու նրանից. իրաւունք ունի իր բաժին
բարիքն ստանալու: Իսկ այդ բաժինը բաւական է
արդէն ամեն մէկին յագուրդ տալու:

Այ՛ո՛, իւրաքանչիւր անհատ իրաւունք ունի
կեանքից բաւականութիւն ստանալու, նրա բարիք-
ները վայելելու:

Ե

Մեր նախորդները շատ ջանքեր են գործ զրել, որպէս զի մարդկային աշխատանքը աւելի արդիւնաւէտ դառնայ: Եւ այդ ջանքերն ունեցել են ակներեւ հետեւանքներ:

Օրինակ. թէև Փրանսիայում ազգաբնակչութիւնն աւելի դանդաղ է աճում, քան թէ Անգլիայում ու Գերմանիայում, բայց այնուամենայնիւ այդտեղ էլ արտադրող ոյժերը զարգանում են մեծ արագութեամբ:

Թէև այդտեղ երկրագործութիւնը ենթարկուել է կրիզիսների և ուրիշ ծանր պայմանների, բայց և այնպէս վերջին քսանհինգ տարիների ընթացքում չորս անգամ աւելի ցորեն է ստացուել, քան թէ առաջ. իսկ գործարանական ապրանքների արտադրութիւնը տասն անգամ աւելացել է:

Սմերիկայի Միացեալ Նահանգներում աւելի մեծ ու զարմանալի է այդ առաջադիմութիւնը: Այդտեղ արդիւնագործութիւնն այնքան զարգացել է, որ արտադրում է մի քանի տասնեակ անգամ աւելի ապրանք, քան թէ առաջ:

Բայց մարդիկ կարող էին դրանից էլ աւելի առաջադիմել, աւելի մեծ քալեր անել, եթէ հասարակական պայմաններն ուրիշ լինէին:

Այժմ որքան զարգանում է արդիւնագործութիւնը, նոյնքան աճում է միջնորդների—ձրիակերների, բանակը կամ ուրիշ խօսքով ասած՝ բաղմանում են ուրիշների աշխատանքով ապրող մարդիկ:

Վիճակագրութիւնը ցոյց է տալիս, որ Փրանսիայում իւրաքանչիւր երեսուն բնակչին հաղիւ տասր արդիւնագործող է զալիս: Երկրագործական ամբողջ հարստութիւնը միայն եօթը միլիոն մարդկանց աշխատանքի արդիւնքն է կազմում: Հանքագործութեամբ և շորերի արդիւնագործութեամբ պարապում են ոչ աւելի քան երկու միլիոն հողի:

Դրանից արդէն կարելի է եզրակացնել, թէ ո՞րքան բաղմաթիւ են աշխատաւոր դասակարգին շահագործողները:

Ճիշտ աղբիւրներից յայտնի է, որ Անգլիայում ամենաշատը վեց կամ եօթը միլիոն բանուորներ են ստեղծում այն բոլոր հարստութիւնը, որ անգլիացիները ուղարկում են աշխարհի բոլոր ծայրերը:

Հասկանալի է ուրեմն թէ դեռ ո՞րքան մարդիկ են մնում, որոնք ապրում են իրանց կապիտալի եկամուտներով. թէ ո՞րքան բաղմաթիւ են միջնորդի դեր կատարողները—վաճառականները, որոնք մի տեսակ հարկ են վերցնում ամբողջ աշխարհից, շատ անգամ իսկականից տասը-քսան անգամ աւելի դին ստանալով ապրանքների համար:

Պատահում են դէպքեր, երբ գործարանատէրերը զիտմամբ սահմանափակում են արդիւնագործութիւնը, որպէս զի այդպիսի արհեստական միջոցով բարձրացնեն ապրանքների զները:

Հազարաւոր շուրջակներ շաբաթը երեք օրից աւել չեն կարողանում աշխատել իրանց մեքենաների վրա, որովհետեւ նրանց տէրերն ուզում են բարձր զները պահպանել:

Պարապ են մնում զբանք, իսկ Եւրոպայի ազգաբնակչութեան զրեթէ երեք բառորդը զուրկ է կանոնաւոր հազուստից:

Եւ չափազանց բազմաթիւ են այգպիսի օրինակները:

Ո՛րքան մարդկային ոյժ է կորչում իզուր տեղը—ոյժ, որ կարող էր ծառայել անհրաժեշտ առօրեականը պատրաստելու համար:

Բաւական է յիշել այն միլիարդները, որ Եւրոպան ծախսում է սպառազինուելու համար, որպէս զի կարողանայ նորանոր վաճառանոցներ ձեռք բերել կամ հարեւաններին իր տնտեսական ազդեցութեան ենթարկել:

Վերջապէս մի՞թէ քիչ փող են ծախսում կաշառակեր մամուլի միջոցով վնասակար զաղափարներ տարածելու, այս կամ այն կուսակցութեան, այս կամ այն անհատի շահերը պաշտպանելու համար:

Քի՞չ փոյ է ծախսւում այս կամ այն հարուստի տան, գոմի, ծառաների և շների վրա:

Քի՞չ փող է ծախսւում աշխարհային տիկիւնների քմահաճոյքների կամ առհասարակ փչացած բարձր հասարակութեան փարթամ կեանքի համար:

Այդ ճանապարհով ծախսած զուժարներն ու աշխատանքը բաւական կլինէին օգտակար առարկաների քանակութիւնը կրկնապատկելու—առարկաներ, որոնց կարելորութիւնն այնքան զգալի է ազգաբնակչութեան մեծամասնութեան համար:

Ուրեմն ցնորք չէ ընդհանուր բաւականութիւն ստեղծելը:

Գուցէ դա ցնորք էր այն ժամանակ, երբ երկրագործը ամենաձանր աշխատանքով հազիւ կարողանում էր մի դեսեաօին հողից քսան փութ հաճար ստանալ, երբ նա ձեռքով էր պատրաստում զրա համար հարկաւոր գործիքները:

Ո՛չ, այժմ այլևս ցնորք չէ դա, քանի որ զոյւթիւն ունեն ելեքտրականութիւնն ու շողին, քանի որ գործում են զբանց յարմարեցրած միջեւանները:

Բայց որպէսզի այդ ընդհանուր բաւականութիւնը իրականութիւն դառնայ, անհրաժեշտ է աշխարհի ամբողջ հարստութիւնը—քաղաքներ ու գիւղեր, մշակած դաշտեր ու այգիներ, գործարաններ ու ճանապարհներ—ամեն ինչ ընդհանուր սեփականութիւն դարձնել:

Իժբողգաբար այդ հարցը չի կարող իր բաւարար լուծումն ստանալ սովորական խաղաղ ճանապարհով—օրէնսդրութեամբ:

Ոչ որ այգպիսի լուծում չի էլ սպասում — ոչ աղքատը և ոչ հարուստը:

Այստեղ արդէն հարկաւոր է այսպէս ասած՝ «մեծ ու սարսափելի կռիւ» — հարցը անուան մէջ չէ—որը կարող է իրականացնել վերոյիշեալը:

Այգպէս ուրեմն, մարդկային երջանկութեան համար ոյժի օգնութեանը պէտք է դիմել:

Այն ժամանակ կարելի է ասել, թէ իւրաքանչիւր անհատ՝ ուժեղ թէ անուժ, ընդունակ թէ անընդունակ, ամենից առաջ «իրաւունք ունի ապ-

րելու» և բաւականութիւն ստանալու, այսինքն իրաւունք ունի մարդավայել կեանք վարելու:

Մէկը բոլորի համար, բոլորը մէկի համար...

2

Բնական իրաւունքը իր ապագայ զարգացման համար նշանաբան պէտք է ընտրէ այս—

«Մէկը բոլորի համար, բոլորը մէկի համար»:

Շատ յաճախ իրաւունքը չի համապատասխանում իրականութեանը:

Օրինակ. ամենքին յայտնի է այն ճշմարտութիւնը, թէ բոլոր մարդիկ ազատ են ծնունդով— ճշմարտութիւն, որի մասին Սոկրատես էլ է զրել:

Իրանից կարելի է եզրակացնել, թէ բոլոր մարդիկ իբրև բնական արարածներ ազատութիւն պէտք է վայելեն ամեն բանի մէջ—խօսքի ազատութիւն, զրջի ազատութիւն, խղճի ու զործունէութեան ազատութիւն:

Սակայն իրականութեան մէջ չկայ այդպիսի բան:

Շատերի կարծիքով իրաւունքը այն կանոնների գումարն է, որ պահպանում է անհասանելի ու ամբողջ խմբերի շահերը:

Եւ մեզանում բաւական շատ են այդպիսի խմբերը, որոնց համոզմունքը երբեմն անձնական շահերի հետ է կապուած:

Նէնց այդ պատճառով հարկաւոր է միշտ և ամեն տեղ կրկնել բարձրաձայն.

— «Բարձր և անրիժ պահեցէ՛ք իրաւունքի դրօշակը. բարձր, երբ նա կուռւմ է շահի և ոյժի քայքայուող դադափարի դէմ, երբ մաքառում է խմբերի ու կուսակցութիւնների ստոր հակումների դէմ:

Միշտ չիշեցէ՛ք, որ արդար ու թիւնը պէտք է լինի իրաւունքի հիմքն ու նպատակը:»

Այո՛, այդպիսի իրաւունք պէտք է բարոյել և գործադրել միշտ և ամեն տեղ:

Որքան բարձր լինի մի ժողովրդի կուլտուրական մակերևոյթը, նոյնքան բարձր կլինի և նրա ստեղծագործող ոյժը՝ հիմնուած իրաւունքի իդէալների վրա:

Որքան բարձր է արեզակը երկրից, նոյնքան պայծառ է նրա լոյսը:

Մարդկային իդէալը որքան բարձր է իրականութիւնից, նոյնքան զօրեղ կլինի նրա ստեղծագործող ոյժը:

Բայց միւս կողմից պէտք է խոստովանել, որ կռիւն է ստեղծում իրաւունք—մշտական կռիւր, որ մղւում է նիւթական բարիքների համար, նիւթական միջոցներով՝ ոյժով:

Այդ կուռւմ յաղթում է ուժեղը: Նա է հաշտութեան պայմաններ թելադրում յաղթուածին:

Պարզ է, որ այդ պայմանները արտօնութիւններ են տալու ուժեղին և ձնշման ու զրկանքների աղբիւր են դառնալու թուլի, յաղթուածի համար:

Բայց չէ՞ որ իրաւունքը ներքին-հոգեբանական էրևոյթ է, որ ներկայացնում է մարդու մտապատկերը այն բանի մասին, ինչ որ «պէտք է » լինի:

Սակայն այդ խօսքերի մէջ չկայ ոչժ, ղէնք, չկայ բարբարոս Գալլի նշանաբանը, թէ «իմ օրի ծալրին է իմ իրաւունքը», թէ «վա՛յ յաղթուածներին»:

Մեզ հարկաւոր է, այսպէս ասած՝ ոչ թէ «շահերի պաշտպանութիւն», այլ «արդարութեան իրականացումն»: Հէնց զրա մէջն է իրաւունքի ամբողջ էութիւնն ու նպատակը:

Թերևս միայն այդպիսի իրաւունքն էր, որ ոչնչացրեց ստրկութիւնն ու ճորտութիւնը և շատ տեղերում ստեղծեց խօսքի ու խղճի ազատութիւն:

Եւ դեռ օրքան գործ ունի կատարելու այդ արդար իրաւունքը:

Սոցիալական առաջադիմութեան «նախադուռը» միշտ իդէալիզմն է, որովհետեւ իդէալիզմը կարող է ներշնչել անձնագոհութիւն ու հերոսութիւն, միայն նա կարող է մտածել և իրականացնել մեծ գործեր:

Խելացի օրէնսդրութիւնը պէտք է աշխատի ոչ թէ վերացնել գոյութեան կռիւր, այլ կանոնաւորել նրան, որպէսզի կամաց կամաց աւելի լայն շրջաններում տարածուեն ճշմարիտ ֆիզիկական, մտաւոր ու բարոյական բարեմասնութիւնները և զրանք լինեն գոյութեան կռուի ղէնքերը:

Պէտք է աշխատել, որ յաղթողը չարդէ, սիրէ ու մխիթարէ իր յաղթուած եղբօրը, օգնէ նրան թերութիւններն ուղղելու և մարդավայել անհատական կեանք վարելու:

Շատ նշանաւոր մարդիկ պնդում են, որ իրաւունք պահպանելու համար ամենալաւ ապահովու-

թիւնը անհատական իրաւունքի ազատութիւնն է և այդ ազատութիւնը պաշտպանող հասարակական դիտակցութիւնը:

Եթէ իրաւունքի զգացմունքը մի անյաղթելի ոչժ է դարձել, այն ժամանակ նա կարող է ապահով համարուել զանազան ոտնձգութիւններից և սպառնալիքներից:

Եթէ մի ժողովուրդ իրաւունքի մէջն է տեսնում իր գոյութեան անհրաժեշտ պայմանը և մահացու վերադրանք է համարում նրա խանդարումը, այն ժամանակ նա կարող է մինչև վերջը պաշտպանել այդ իրաւունքը:

Այդտեղ իրաւունքն ու բարոյականութիւնը սանձահարում են մարդկային կրքերի կամայականութիւնը, խաղաղութիւն ու կարգապահութիւն են մտցնում մարդկանց յարաբերութիւնների մէջ և սանձահարում են անհատական շահասիրութիւնն ու եսականութիւնը, առաջ մղելով հասարակական շահերն ու արդարութեան պահանջները:

Այդ երկու գործօնները ձեռք ձեռքի տուած պնդացնում են հասարակական կազմի հիմքը, այսինքն ներդաշնակում են մասնաւոր շահերն ու ձգտումները և այդպիսով ստեղծում մի հասարակական ամբողջութիւն:

Շատ անգամ իրաւունքը որոշ ազատութիւն է տալիս անհատական շահերին ու ձգտումներին և նրանց դարձնում նեղ ու եսական:

Իսկ բարոյականութիւնը, ընդհակառակը, աւելի մեղմացնում է այդ ձգտումները, տուած է մղում

մարդասիրական պահանջները և այդպիսով պաշտպան հանդիսանում ընդհանրութեան շահերին ու ձգտումներին:

է

Ներկայումս մարդկութեան զլխաւոր պահանջներից մէկը բարոյական վերածնութիւնն է:

Եւ ահա տեղ-տեղ մենք տեսնում ենք, որ ազգերի թշուառութիւնը, մարդկութեան բարիքները, աշխատաւոր դասակարգի իրաւունքները դարձել են կեանքի կենտրոնակէտ և ողբորում, առաջ են մղում զաղափարի զինւորներին:

Բայց ժամանակակից գործիչը այլ կերպ պէտք է հասկանայ այդ կռիւր, այլ զէնքեր պէտք է ընտրէ նրա համար: Նրան ղեկավարողը միայն ժողովրդին ծառայելու ցանկութիւնը չպէտք է լինի: Ո՛չ:

Նա, այդ ճանապարհի վրայ կանգնելով, պէտք է զարկ տայ իր բարոյական զիտակցութեանը, պէտք է միշտ չիշէ, որ իր փաշտօնացած տենչանքները բաւարարութիւն ստանալ կարող են միայն այն զէպքում, եթէ իր իզէպլի հետ կապուած հասարակական բարձր ձեւերն իրականանան և ընդհանուրի սեփականութիւն դառնան:

Միայն այդ զէպքում նրա անհատականութիւնը բարձր արժէք կստանայ— արժէք, որի համար էլ նա կռիւ էր սկսել:

Ժամանակակից զաղափարական հոսանքը աչքի է ընկնում նրանով, որ զլխաւոր տեղը տալիս է

«հասարակական շահերին», հաստատ հաւատացած լինելով, որ առանց դրան անհնարին է անհատական ազատութիւնն ու առաջադիմութիւնը:

Սոցիալիզմի կամ ուրիշ խօսքով ասած՝ հասարակական համաշխատակցութեան համար մղած կռիւր միեւնոյն ժամանակ պաշտպանում է և մարդասիրական ձգտումները, որոշ սանկցիա է ստանում այդ ձգտումների կողմից:

Պարզ է, որ այդպիսի պայմաններում մարդիկ չեն կարող անտարբեր կերպով զխաւ շրջապատող կեանքը, պէս-պէս բռնութիւններն ու ճնշումները:

Ընդհակառակը՝ նրանք կռիւ են սկսում յանուն արդարութեան ու ձշմարտութեան, յանուն անհատի ու ամբողջ մարդկութեան իրաւունքների:

Դա կռիւ է յանուն մարդկային բնական իրաւունքի:

Եւ իսկական մարդը ո՛չ մի բարիքի, ո՛չ մի բազդաւորութեան, հանդստութեան, փառքի կամ մեծ մարդկանց զովասանութեան հետ չպէտք է փոխէ այդ սրբազան իրաւունքը:

Իւրաքանչիւր անհատ պարտաւոր է ապահովութիւն ու ազատութիւն պահանջել՝ իր մարդկային իրաւունքի համար, որովհետեւ միայն այդպիսի պայմաններում նրա հոգեկան ձգտումները կարող են զարգանալ ու բաւարարութիւն ստանալ:

Իսկ այդ բոլորի համար տնդրաժեշտ է ամուր հիմքի վրա դնել յարգանք դէպի մարդը և դրա հետ կապել անհատական ազատութիւնը:

Ահա դա՛ պէտք է լինի այժմեան զաղափա-

րական շարժման նշանաբանը, որպէսզի աւելի պարզ ձևով աչքի բնկնեն այն կեղծ իդէալիստները, որոնք զաղափարի դրօշակի տակ թագնուած՝ ամեն կերպ աշխատում են արծարծել ստոր մտքեր ու ցանկութիւններ, ձգտում են պահպանել հինը և խաղաղ սրտով երկրպագել նրա առաջ:

Այն, այգպիսի պայմաններ են հարկաւոր մարդկային իրաւունքի զարգացման համար: Դա ժամանակի հասունացած պահանջ է, որ կարող է զարթեցնել մեր խիղճը և ստիպել նրան գործելու յանուն նշմարտութեան ու բարութեան:

Ը

Այգպիսի իդէալները—նշմարտութիւն և բարութիւն—ամենաբարձր, ամենաթանկագին բաներն են աշխարհիս վրա:

Դժբախտաբար մենք աւելի շատ խօսում ենք, քան թէ գործում և հէնց դրանով էլ արատաւորում լաւն ու բարին: Իսկ չէ՞ որ խօսքը կենդանի գործի նշանացոյցը պէտք է լինի: Աւելի լաւ է մի փոքրիկ գործ, քան թէ հարիւրաւոր խօսքեր:

Ուշի ուշով քննելով բարութեան ու նշմարտութեան հիմունքները, մենք կարող ենք ասել.

—Բարութիւնը՝ ճշմարտութիւն է և արդարութիւն և ընդհակառակը. ճշմարտութիւնը բարութիւն է:

Մեզանից իւրաքանչիւրը կխոստովանի, որ ճշմարտութիւնն ու բարութիւնը գնահատելիս չի

սխալւում այն պատճառով, որ նրա սրտում հնչում է խղճի ձայնը:

Կեանքում ամենագիտարն այն է, որ մարդ կարողանայ կապել խօսքը գործի հետ:

Իդէալը երեւակայութեամբ չի ստեղծւում, այլ մեր բոլոր ոյժերի զրգմամբ, այսինքն երբ մեր խելքն ընդունում է նշմարտութիւնը, սիրան զգում է, իսկ կամքն աշխատում է իրականացնել:

Չկայ հոգեկան կեանք առանց իդէալի:

Ով որ չի ուզում իմանալ բարութիւնն ու նշմարտութիւնը, նա չի ապրում հոգեպէս. նա դրանով մի կողմ է շարտում այն ամենը, ինչ որ թանկ է և պէտքական:

Ստորութիւն, դատարկութիւն...

Բայց չէ՞ որ կեանքից զանգատուել, ասել որ նա դատարկ ու ստոր է—կնշանակէ խոստովանել սեփական անզօրութիւնը և իդէալի բացակայութիւնը:

Այն, ով չունի իդէալ, նա չունի և կեանքի բաւականութիւն:

Ամեն ինչ կախուած է կեանքի մասին ունեցած մեր հայեցակէտից, այսինքն նրանից, թէ մենք ինչպէս ենք նայում կեանքի երեւոյթների վրա՝ սե՛ր ակնոցներով, թէ վարդագոյն:

Անդոջն աշխարհահայեցողութիւն չկայ: Մեր ամբողջ կեանքը մեղանից է կախուած:

Միջնագարեան ասպետների մի ընկերութիւն հետեւիալ նշանաբանն էր ընտրել.

—Իմ խելքն ու ոյժը՝ ժողովրդին, իմ անբիծ

սիրար՝ կեանքիս ապագայ ընկերուհուն, իսկ իմ ազատ ողին՝ ինձ:

Այ՛ո, մենք կեանքի տէրն ենք: Նա մեզանից է կախուած, մեզ է ենթարկուած:

Իհարկէ աշխարհում կայ հիւանդութիւն, կայ դժբաղդութիւն, բայց դրանց ազդեցութիւնը բոլորովին այլ կերպ է լինում, երբ մենք աշխատում ենք բարձր կանգնել նրանցից, յաղթել նրանց:

Այդ կուռում շատ մեծ դեր է խաղում «ողին»: Կռիւն անհնարին է, երբ նա երկրորդական տեղ է բռնում:

Այդ բոլորից երևում է, թէ որքան շատ աշխատանք է հարկաւոր—աշխատանք իւրաքանչիւր անհատի կողմից: Եւ որքան ծանր է այդ աշխատանքը, նոյնքան էլ հեշտ է երեւակայելը, ցնորքներ կազմելը:

Բայց երեւակայութեամբ երբէք չի կարելի կեանքը փոխել, մեր բարոյականութեանը այլ կերպարանք տալ: Երեւակայութիւնը միշտ հեռու է իրականութիւնից: Չէ՞ որ երեւակայել՝ նշանակում է ցանկանալ այն, ինչ որ չկայ:

Կեանքի մէջ ամենաթանկագին բանը սէրն է. սիրուց բարձր ոչինչ չկայ:

Ով որ սիրում է բարութիւնն ու ճշմարտութիւնը, նա չէ կարող չսիրել մարդկանց:

Աշխարհիս ամենալաւ իդէալն այն է, երբ նա երեւակայութեան արդիւնք չէ, այլ իրական կեանքի հետ է կապուած: Այդ իդէալը տանջանք է պատճառում, բայց միևնույն ժամանակ ոյժ է ներշնչում:

չում կուռելու համար: Իսկ այդպիսի կռիւր կարող է ազնուացնել թէ առանձին անհատներին և թէ ամբողջ մարդկութեանը:

Միայն նա կարող է բարելաւել կեանքը, զարկ տալ մարդկային առաջադիմութեանը: Միայն նա կարող է պարզել, թէ ի՞նչ է լինելու մարդկային կեանքի նպատակը, թէ ի՞նչպէս պէտք է մարդը ծղտի ամբողջ բնութեան տէրը—թագաւորը դառնալու, ի՞նչպէս պէտք է զարգացնէ իր հոգեկան ոյժերը, որոնցից կախուած է մարդկային էութիւնը:

Մարդկութիւնը կարող է սասանալ այդ բոլորը միայն ամենաբարձր գնով, կամ ինչպէս մի փիլիսոսփայ է ասում, ամենաբարձրի դպրոցում:

Հարկաւոր է լինել պինդ ու հաստատակամ և ոչ թէ թույլ ու զիջանող:

Այդ դէպքում ամբողջ մարդկային ցեղը կդառնայ աւելի զօրեղ, ամբողջ հասարակութիւնը կլինի աւելի բարձր ու ազնիւ, որովհետեւ միայն ամենաազնիւն է պինդ ու հաստատուն:

Թ

Անհրահեշտ է առողջապահութեան գիտութիւն. անհրաժեշտ է առողջութիւն:

Առողջապահութիւնն աշխատում է պնդացնել ու պահպանել առողջութիւնը: Նա ցոյց է տալիս այն պայմաններն ու հանդամանքները, որոնք նպաստում են առողջութեան:

տաւոր են մարդկային աշխատանքի համար, որոնք օգտակար են նրա զարգացմանը:

Աւելի լայն մաքով վեր առած՝ առողջապահական գիտութիւնը ուսուցնասիրում է այն բոլոր պայմանները, որոնք ազդում են նոր տեսակներ առաջացնելու վրա, որոնք մեծ դեր են խաղում թէ առանձին անհատների և թէ ամբողջ ազգերի զարգացման կամ ոչնչացման գործում:

Ուսուցնասիրել այն բոլոր պայմանները, որոնցից առաջ են դալիս հիւանդութիւն, մահ, ախտ կամ ռեքորդութիւն—ահա սա է առողջապահական գիտութեան նպատակը:

Իրանք այնպիսի հարցեր են, որ կապ ունեն թէ առանձին անհատների և թէ ամբողջ հասարակութեան կեանքի հետ:

Անհատների ոչժից ու առողջութիւնից է կախւած ամբողջ ժողովրդի առողջութիւնը, ամբողջ երկրի բարօրութիւնը:

Ամեն մի անհատի և ազգի նպատակն է կարելոյն չափ երկար և լաւ ապրել:

Ժողովրդի առողջութիւնն ու բարօրութիւնը սերտ կապով կապուած են իրար հետ:

Ամեն մի երկրի հարստութիւնը կախուած է ոչ թէ հաւաքական կապիտալներից, այլ նրա զաւակների ոչժից, առողջութիւնից ու զործելութեան կոլութիւնից:

Այն, առանձին անհատների առողջութիւնը նրանց հայրենիքի հարստութիւնն է կազմում:

Իւրաքանչիւր ազգ, եթէ ուզում է մեծ, հզօր

ու հարուստ լինել, պէտք է հող տանի, որ իր ժառանգները ուժեղ ու առողջակազմ լինին:

Թոյլ, հիւանդոտ սերունդը չի դիմանայ զոյութեան կռոււմ:

Գժբաղդաբար դեռ շատերը խնայում են փող ծախսել առողջապահութեան համար. դրանք չեն ուզում հասկանալ, որ այդ ծախսերը չեն կորչի, այլ իբրև մի հաստատուն կապիտալ՝ կտան խոշոր արդիւնքներ:

Այն, մենք դեռ կեանքից ու առողջութիւնից բարձր ենք դասում փողը, մոռանալով, որ առողջութիւնն է միլիոնների աղբիւրը:

Առողջապահութեան վրայ ծախսած գումարների եռապատիկ արդիւնք կբերեն, բազմաթիւ մարդկային զոհեր ազատելով վաղաժամ մահից:

Ժողովրդի առողջութեան սեղանի վրա բերւած նիւթական զոհը շատ չնչին է իր պատճառած բարիքների համեմատութեամբ:

Մարդկանց ֆիզիքական առողջութեան հետ սերտ կապով կապուած է բարոյական և մտաւոր զարգացումը:

Բարելաւելով աշխատաւոր դասակարգի առողջապահական պայմանները, մենք կնպաստենք նրա բարոյական և մտաւոր առաջադիմութեանը: Բարբերը կմեղմանան, նախապաշարմունքն ու դռնկութիւնը կթեթեանան:

Մեր թշուառ ժողովուրդը, մեր աշխատաւորները այնպէս են սովորել կեղտոտ ու չարքաշ ապ-

րուստին, որ չեն կարող և չեն էլ մտածում շըր-
ջապատող պայմանները փոխելու մասին:

Իսկ այդպիսի պայմաններում աշխատաւոր
դասակարգի բարոյական մակերևոյթը ոչ թէ բար-
ձրանում է, այլ ընկնում է:

Միայն առողջապահական պայմանները բարե-
լաւելով կարող ենք բարձրացնել նրա բարոյակա-
նութիւնը: Այդ դէպքում բանւորը աւելի գերա-
դաս կհամարէ ձգտել դէպի մաքուր ու ազնիւ
զուարեանլիքները, քան թէ թափառել զինետներում
և անբարոյականութեան որջերում:

Բանւոր դասակարգի առողջապահական պայ-
մանները բարելաւելու պարտականութիւնն ընկնում
է ոչ միայն նրանց տէրերի, այլ և ամբողջ հասա-
րակութեան ու պետութեան վրա:

Հասարակական առողջապահութեան պահանջ-
ները կատարելը օգտակար է և անհրաժեշտ:

Ուրեմն թող հասարակութեան իւրաքանչիւր
անդամ իր վրա վերցնէ որոշ պարտականութիւն
ու զոհարեւութիւն:

Առողջապահական օրէնսդրութեան զխաւոր
սկզբունքը այն պէտք է լինի, որ իւրաքանչիւր
անհատ իրաւունք ունենայ պաշտպանել իր առող-
ջութիւնը, ազատութիւնը և սեփականութիւնը,
միևնոյն ժամանակ առանց մի որևէ վնաս հաս-
ցնելու հասարակութեան միւս անդամներին:

Առողջապահութեան կանոնները սուրբ ու պար-
տաւորական պէտք է լինեն բոլորի համար:

Ով որ չի հպատակւում այդ կանոններին, նա

վնաս է հասցնում թէ իրան և թէ շրջապատող
հասարակութեանը:

Առողջապահութեան ամենազլխաւոր պահանջն
այն է, որ մարմնի իւրաքանչիւր անդամը համա-
պատասխան սնունդ ստանայ, համապատասխան
գործողութիւն կատարէ և չափաւոր ու ներքաշ-
նակ վարժութիւններով աւելի զարգանայ—կատա-
րելագործով:

Բարելաւել սնունդը, ապրել մաքուր օդում,
ախտահանութեան ենթարկել զիւղերն ու քաղաք-
ները—ահա մի շարք հրատապ հարցեր, որոնց մա-
սին եռանդուն կերպով աշխատում է առողջապա-
հութիւնը:

Ժամանակակից բժշկութիւնը ամեն կերպ աշ-
խատում է մարդկային օրգանիզմն այնպիսի պայ-
մաններով շրջապատել, որ ոչ մի հիւանդութիւն
չկարողանայ զարգանալ:

Աւելի հեշտ է զգուշանալ հիւանդութիւնից,
քան թէ բժշկուել: Ուրեմն ամենամեծ խնամքը
պէտք է զործադրել առողջութիւնը պահպանելու
համար:

Մարդու առողջութիւնն իր ձեռքումն է. միայն
հարկաւոր է հետևել առողջապահութեան խոր-
հուրդներին *):

Մեր տղիտութիւնն է մեղաւոր, որ հիւանդու-
թիւնները տարածւում են:

*) Տես իմ «Առողջապահական գրոյցներ», «Մեր
նեարդերը» և «Ի՞նչ է անառակութիւնը» գրքոյկները:

Մենք մեր առողջութեան մասին հոգ տանել ենք սկսում միայն այն ժամանակ, երբ արդէն նա քայքայուած է, երբ հիւանդութիւնն արդէն բուն է դրել մեր օրգանիզմի մէջ:

Հապա ո՞ր է ոչժր, ո՞ր է հաստատակամութիւնը:

Ժ

Այժմ տեսնենք, թէ բնութեան մէջ ինչպէս է կատարւում գոյութեան կռիւր, որ այնպէս զեղեցիկ կերպով բացատրել է անդլիացի դիտնական Չարլզ Դարվինը—յեռ յիսուն տարի առաջ:

Թէ Դարվինն իր կողմնակիցներով և թէ նրա հակառակորդները շատ են նպաստել անմահացնելու բնութեան մէջ կատարւող այդ կռուի դադափարը:

Իսկ կենդանի դադափարը միշտ զարգանում է, միշտ առաջադիմում է: Դա է նրա կեանքը: Այդ զարգացումը կատարւում է դիտնականների ձեռքով:

Ահա զրանցից մի քանիսի անունները. Ուոլլէս, Մորից, Վազներ, Նեգլի, Մայլօրա, Էյմեր, Գիպ, Էմերի, Դաւիդսոն, Մարկս, Էնգելս, Բերնշտայն, Լանգէ, Շեֆլէ և այլն:

Իսկ Դարվինից առաջ՝ Բէկոն, Լայբնից, Բոննէ, Բիւֆոն, Էրազմ Դարվին—նշանաւոր Չարլզ Դարվինի պապը, Լիննէյ, Լամարկ, Կիւվիէ, Ս. Իլէր և այլն:

Իւրաքանչիւր դիտութիւն ունենում է մի հիմնական դադափար, որը և գիտական օրէնք, կանոն է կոչւում:

Այդպիսի կանոնները դիտութեան էութիւնն են կազմում: Նրանց միջոցով ենք մենք հասկանում, թէ ինչ է կատարւում մեր շուրջը, աշխարհում:

Բայց գիտական օրէնքներ զուրս բերելու համար անհրաժեշտ է ուսումնասիրել, քննութեան ենթարկել բազմաթիւ դէպքեր ու երևոյթներ:

«Իւրաքանչիւր կենդանի արարած կռիւ է մղում իր գոյութիւնը պահպանելու համար»: Գոյութեան կռիւ.— դա նշանակում է, թէ իւրաքանչիւր արարած ուղղում է աւելի լաւ ձևով և երկար պահպանել իր գոյութիւնը:

Դրա համար նա պէտք է ունենայ ապրելու, սնունդ ձեռք բերելու միջոցներ: Առանց սնունդի նա չի կարող ապրել. կմեռնի:

Իսկ ապրելու միջոց ձեռք բերելը հեշտ չէ մեր երկրի վրա:

Իւրաքանչիւր օր, իւրաքանչիւր վայրկեան ծնւում են բազմաթիւ էակներ. իսկ սնունդն ու ապրուստի միջոցները բաւական չեն բոլոր ծնուածների համար:

Ճէնց այդ պատճառով էլ ապրել կարողանում են միայն ուժեղները, միայն նրանք, որոնք կարող են սնունդ ձեռք բերել, իսկ թուլերը ոչնչանում են:

Դա նկատւում է ոչ միայն կենդանական, այլ և բուսական աշխարհում:

Մենք չաճախ տեսնում ենք, որ միլենոյն ծաղկամանում անկաժ երկու ծաղիկներից մէկը թառամում—չորանում է, իսկ միւսը աճում—ծաղ-

կում է և իր արմատները տարածում է ամբողջ ծաղկամանի մէջ:

Իրա պատճառն այն է, որ ծաղկամանի հողը չէր կարողանում բաւարար սնունդ մատակարարել երկու ծաղիկին էլ, ուստի և կենդանի մնաց այն ծաղիկը, որն աւելի լաւ էր ծծում հիւթերը, աւելի ուժեղ էր:

Այդ երկու ծաղիկները գոյութեան կռիւ մղեցին և յաղթեց ուժեղը:

Ամբողջ երկիրը կարելի է նմանեցնել մի ծաղկամանի, որի մէջ աճում—մեծանում են անթիւ անհամար բոյսեր ու կենդանիներ:

Պարզ է, որ զրանք բոլորն էլ—խոտեր, ծառեր, ծաղիկներ, միջատներ, թռչուններ ու զազաններ—բոլորը գոյութեան կռիւ պէտք է մղեն իրար դէմ:

Բոյսերն իրանց սնունդն ստանում են հողից, իսկ կենդանիները կերակրւում են բոյսերով կամ ուրիշ կենդանիների մսով:

Բոյսերն էլ գոյութեան կռիւ են մղում իրար դէմ և ի հարկէ չեն կարող անվերջ աճել ու բազմանալ, որովհետև վերջիվերջոյ հողը չպէտք է բաւականանայ նրանց բոլորի համար: Իրա հետ միասին կենդանիների սնունդն էլ որոշ սահման ունի:

Ճէնց այդ պատճառով էլ կեանքի յաղթանակը տանում են միայն ուժեղ բոյսերն ու կենդանիները, իսկ թույլերն անհետանում են:

Ուժեղ բոյսը կամ կենդանին իր յետեւից ուժեղ սերունդ է թողնում, իսկ թույլը, ոչնչանալով՝ կամ

բոլորովին ժառանգներ չի թողնում, կամ թողնում է շատ թույլ ու սակաւաթիւ սերունդ:

Երբ այդ նոր սերունդները գոյութեան կռիւ են սկսում, յաղթանակը դարձեալ ուժեղներին է բաժին ընկնում:

Եւ այդպէս կռիւն անցնում է սերունդից սերունդ, միշտ առաջ մղելով ուժեղներին և ոչնչացնելով թույլերին:

Եթէ իրար դէմ կռիւ մղող կենդանիները արածում են մի մարդագետնի վրա, որի կանաչը չի բաւականացնում բոլորին, այն ժամանակ ուժեղները ճնշում, հեռացնում են թույլերին: Վերջինները ստիպուած են լինում յարմարուել ուրիշ պայմանների, բաւականանալ ուրիշ կերակրով:

Եթէ առաջ նրանք մարդագետնի համեղ խոտը որոնելու համար պետք է ունենային սուր աչքեր, նուրբ հոտառութիւն, ալժմ դրա փոխարէն պէտք է ունենան սուր ատամներ, երկար վիզ, որպէսզի կարողանան ծառի տերեւներն ու ճիւղերը կրծել:

Ի հարկէ այդ փոփոխութիւնը յանկարծ չի կատարւում, այլ կամաց-կամաց, աստիճանաբար, երկար տարիների ընթացքում:

Բաց կռիւը զրանով չի բաւականանում, այլ նորից շարունակում է իր ընթացքը: Այստեղ էլ յաղթում են նրանք, որոնց ատամներն աւելի սուր են, վիզերն աւելի երկար:

Այդպէս ուրեմն գոյութեան կռուի շնորհիւ սրատես կենդանին, որ ունէր սովորական ատամներ և արածում էր գլուխը ներքև կախած, դառ-

նում է սովորական աչքերով, բայց երկար վզով ու սուր աամներով կենդանի:

Առհասարակ երբ փոխում է կերակուրը, երկար ժամանակի ընթացքում փոխում է և նրա օրգանիզմը:

Այդպիսով կենդանական մի տեսակից առաջ են դալիս երկու տեսակներ՝ մէկը արածում է, կրրծում է մարդադեանի խոտը, օրինակ ձին, իսկ միւսը ծառերի ճիւղերով ու տերեւներով է կերակրում, օրինակ ընծուղար:

Բոյսերի մէջն էլ այդ միեւնոյն երևոյթն է տեղի ունենում:

Նէնց որ փոխում է մի որևէ բոյսի սննդառութեան պայմանները, իսկոյն փոխուել է սկսում և նրա ձևը. այդպիսով առաջ է գալիս բուսական մի նոր տեսակ:

Ուրեմն կեանքի պայմանների փոփոխութիւնը և առհասարակ գոյութեան կռիւը առաջացնում են բուսական ու կենդանական նոր տեսակներ:

Ահա դա է գոյութեան կռուի էութիւնը, որի մասին աւելի մանրամասն տեղեկութիւններ ունենալու համար անհրաժեշտ է դիմել բնական գիտութիւնների օգնութեանը:

ԺԱ.

«Բնութիւն» ասելով պէտք է հասկանալ այն ամենը, ինչ որ տեսնում ենք, լսում ենք, մի խօսքով՝ այն ամենը, որի մասին գաղափար ենք կազմում մեր հինգ զգայարանքների միջոցով:

Բայց, արդեօք, հնարաւօր է իմանալ այն ամենը, ինչ որ զանում է բնութեան մէջ:

Երկիրը չափազանց մեծ է. նա իր մէջ պարունակում է անթիւ անհամար քարեր ու հանքեր. նա ծածկուած է բազմազան խոտերով, ծաղիկներով, ծառերով ու թփերով. նրա վրա սողում են, վազում են, թռնում են բազմաթիւ միջատներ, սողուններ, թռչուններ ու զազաններ:

Այդ բոլորի հետ ծանօթանալը շատ դժուար է, անհնարին է: Դրա համար անհրաժեշտ են հարիւրաւոր տարիներ:

Բայց զիտնականին անհրաժեշտ է իւրաքանչիւր կենդանի արարածին առանձին առանձին ուսումնասիրելը. բաւական է ուսումնասիրել ամբողջ ցեղը:

Ամենքին չայտնի է, որ երբ այդեպանը մի անծանօթ այգի է մտնում, իսկոյն կարողանում է որոշել թէ ո՞րն է խնձորենին, ո՞րն է տանձենին և այլն: Նա առաջին անգամն է տեսնում այդ ծառերը, բայց ճանաչում է, որովհետև ծանօթ է ամբողջ ցեղի բնորոշ յատկութիւնների հետ:

Ընդ այդպէս է վարում և բնական զիտութիւններ ուսումնասիրողը:

Նա ուսումնասիրում է կենդանիների, բոյսերի, հանքերի նշանաւոր յատկութիւնները և զրանց շնորհիւ էլ կարողանում է զանազանել առանձին տեսակները:

Նա բնութիւնը բաժանում է առանձին մասերի և ուսումնասիրում է նրանց յատկութիւն-

ները: Այդ մասերից իւրաքանչիւրը նա բաժանուած է նոր մասերի և այդպէս շարունակուած է, մինչև որ մասերի միջի տարբերութիւնը շատ չնչին լինի:

Այդպիսի բաժանուածը իւրաքանչիւր գիտութեան մէջ կոչուած է դասակարգութիւն—կլասիֆիկացիա:

Այժմ կենդանական, բուսական և հանքային թաղաւորութիւններն ունեն մի ամբողջ կլասիֆիկացիա, որի շնորհիւ մենք կարող ենք հեշտութեամբ ուսումնասիրել բնութիւնը:

Անմահ գիտութիւնը կարգ է սիրուած. առանց այդպիսի դասակարգութեան անհնարին կլինէր բնութիւնն ուսումնասիրել:

Ամենքին յայտնի է, որ կենդանիների մեծ մասն ունի ողնաշար, ինչպէս օրինակ ընտանի կենդանիները, վայրենի գաղանները, թռչունները և ձկները:

Բայց կան և շատ կենդանիներ առանց ողնաշարի, ինչպէս օրինակ՝ ճանճերը, սարդը, թիթեռները, միջատները և այլն:

Հէնց այդ պատճառով էլ կենդանական թաղաւորութիւնը երկու բաժանմունք ունի, այն է 1) ողնաշարաւոր կենդանիներ և 2) առանց ողնաշարի կենդանիներ:

Այդ բաժանմունքներից իւրաքանչիւրն ունի մի քանի դասակարգ: Օրինակ ողնաշարաւոր կենդանիները բաժանուած են՝ կաթնասունների, ձկների, թռչունների և այլն:

Իւրաքանչիւր դասն էլ ունի իր ստորաբա-

ժանուածները: Օրինակ կաթնասունների դասակարգը բաժանուած է մսակերների (առիւծը, վագրը, արջը, դաշլը), սմբակաւորների (ծին, կովը, էջը), կրծողների (նապաստակ, մուկը) և այլն:

Իւրաքանչիւր ստորաբաժանումն ունի մի քանի ընտանիքներ: Օրինակ՝ մսակերներին պատկանում է կատուային ընտանիքը, որի ներկայացուցիչներն են՝ կատուն, առիւծը, վագրը. շնային ընտանիքները, որի ներկայացուցիչներն են՝ շունը, դաշլը և այլն:

Իւրաքանչիւր ընտանիք բաժանուած է ցեղերի, իսկ իւրաքանչիւր ցեղը՝ տեսակների: Օրինակ կատուային ընտանիքը բաղկացած է առիւծների, վագրերի, կատուների տեսակներից և այլն:

Վերջապէս իւրաքանչիւր տեսակն էլ ունի իր տարբեր ներկայացուցիչները. օրինակ՝ միայն շները քանի, քանի տարբեր տեսակներ ունին:

Ահա այդպէս ամբողջ դասակարգութեան—կլասիֆիկացիայի յատկութիւններն իմանալով, մենք կարող ենք որոշել, թէ այս կամ այն կենդանին, այս կամ այն բոյսը որ դասակարգին, որ ցեղին ու ընտանիքին է պատկանում:

Այսպէս օրինակ, շան մասին կարող ենք ասել. նա պատկանում է կենդանական թաղաւորութեանը, ողնաշարաւորների բաժանմունքին, կաթնասունների դասակարգին (շունը կաթով է կերակրուած իր ծագերին), մսակերների ստորաբաժանմունքին (շունը զլխաւորապէս մսով է կերակրուած), շների ընտանիքին և այլն:

Ուրեմն կարիք չկայ անպատճառ բոլոր կեն-

դանինների հետ ծանօթանալու: Հարկաւոր է իմանալ կլասիֆիկացիան և նրա յատկութիւնները:

Այդ միւլտիպլիկացիան և նրա յատկութիւնները բուսական ու հանքային թաղաւորութիւնների վերաբերմամբ:

ԺԲ

Առաջ կարծում էին, թէ բոլոր բուսական ու կենդանական տեսակները միշտ զոյուութիւն են ունեցել երկրի վրա:

Հարկաւոր է նկատել, որ իւրաքանչիւր բոյսի կամ կենդանու կեանքը կախուած է ի միջի ալլոց նրա մարմնի կազմուածքից:

Գիտնականները ուսումնասիրել են բազմաթիւ կենդանիների ու բոյսերի կեանքը, գտել են այն պայմանները, առանց որոնց այս կամ այն էակը չի կարող ապրել. իմացել են, թէ ինչու մի որոշ կազմուածքի տէր բոյսը կամ կենդանին իր համապատասխան պայմաններն է պահանջում և այլն և այլն:

Գիտութիւնը միշտ ապացուցներ է պահանջում. ուստի հարկաւոր էր փաստերը լաւ ուսումնասիրել, հարկաւոր էր իմանալ, թէ ինչպէս են ապրում բոյսերն ու կենդանիները, թէ նրանք ինչով են իրար նման, ինչով են տարբերուած:

Այդպէս վարուեց հանճարեղ գիտնական Չարլզ Դարվինը 1859 թուականին:

Նա ուղում էր իմանալ, թէ ինչո՞ւ բոյսերն ու

կենդանիները այդքան տարբեր տեսակներ ունեն: Իրա համար նա մի մեծ ճանապարհորդութիւն սկսեց, որպէսզի տեսնի թէ զանազան երկիրներում ի՞նչպէս են ապրում զանազան բոյսերն ու կենդանիները, թէ ինչ պայմաններ են հարկաւոր իւրաքանչիւր տեսակի կեանքի ու զարգացման համար, թէ ինչո՞ւ մի երկրում ապրում է այս բոյսը կամ կենդանին, իսկ մի ուրիշ երկրում՝ ուրիշը:

Այ՛ո՛, անմահ Դարվինը իր ամբողջ կեանքը նուիրեց գիտութեանը, աշխատեց, ուսումնասիրեց, հարց ու փորձ արեց, քննեց և վերջապէս եկաւ հետեւեալ նշանաւոր եզրակացութեանը, — զուցէ բոյսերի ու կենդանիների զանազան տեսակները առաջ են եկել նրանից, որ նրանք ապրում են զանազան պայմաններում, զանազան ձևերով և կեանք վարում:

Բնութեան մէջ ամեն ինչ չափազանց խելացի ձևով է շինուած:

Իւրաքանչիւր կենդանի ունի այնպիսի անդամներ և օրգաններ, որոնք համապատասխան են նրա կեանքի զարգացման:

Օրինակ, գալլը կերակրւում է ոչխարի, կովի և այլ կենդանիների մսով. ուստի ունի սուր ատամներ: Հիւսիսային եղջերուն ապրում է մշտապէս ձիւնով ծածկուած երկրում. ուստի ունի տաք մորթի, և այլն:

Իւրաքանչիւր որդ, իւրքանչիւր միշտա իր կեանքի համապատասխան կազմուածք ունի: Այդպէս է նաև բուսական աշխարհում:

Եթէ մի քիչ խորը մտածենք, այն ժամանակ կհամոզուենք, որ այդպէս էլ հարկաւոր է, որ ուրիշ կերպ չի էլ կարող լինել:

Եւ իսկապէս, ի՞նչ կլինէր, եթէ դալլը սուր ատամներ չունենար, թռչունը՝ կտուց ու թևեր, ձուկը՝ լողաթևեր և այլն: Կարճով էին նրանք սպրել. իհարկէ ոչ:

Եթէ նրանց մի կերպ չարձարեցնէին, սովորեցնէին այդպիսի կեանքի, եթէ նրանք աճէին, դրանից դածեալ ոչինչ չէր դուրս դալ, որովհետև կարճ ժամանակից յետոյ բոլորն էլ վերջապէս կանհետանային և նրանց հետքն էլ չէր մնալ:

Գիտութիւնը բաց արեց, որ իւրաքանչիւր կենդանու կազմուածքը չարձարեցրած է նրա կեանքի պայմաններին:

Գիտութիւնը հետզհետէ դարդանալով, փորձեր անելով, իմացաւ որ կենդանական ու բուսական օրգանիզմները ինքնուրոյն կերպով չեն ստեղծուում կեանքի համար, այլ ինքը կեանքն է նրանց ձևափոխել, այս կամ այն կերպարանքը տուել:

Կեանքի պայմաններն են մարմնի կազմուածքը փոփոխութեան ենթարկում և տարբեր անսակներ առաջացնում:

ԺԳ

Մի՞թէ ճշմարիտ է, որ իւրաքանչիւր բոյսի և կենդանու մարմինը փոփոխութեան է ենթարկուում կենցաղափարութեան պայմանների համեմատ...

Գիտութիւնը, ինչպէս ասացինք վերևում, մի օրևէ ճշմարտութիւն ընդունելու համար, միշտ պահանջում է անհերքելի ապացոյցներ ու փաստեր:

Բայց կենդանական օրգանիզմի զանազան փոփոխութիւնները փորձերով ապացուցանելը այնքան էլ հեշտ չէ:

Անչարձար է վերցնել մի կենդանի, փոխել նրա կեանքի պայմանները և սպասել, որ դրա համեմատ կազմուածքն էլ փոփոխուի: Անչարձար է, որովհետև այդպիսի փոփոխութիւնները կատարուում են շատ երկար ժամանակում, աննկատելի կերպով:

Բայց այդպիսի փորձով կարելի է իմանալ, թէ ինչ կլինի կենդանին, եթէ փոխենք նրա կեանքի պայմանները:

Ճազարաւոր տարիներ է, որ եզր, ձին, էջը, շունը ծառայում են մարդուն, ընտանի են դարձել. բայց չէ՞ որ նրանք առաջ վայրենի դրութեան մէջ են եղել:

Մարդը նրանց կամաց կամաց ընտելացրել է և օգտակար է դարձրել:

Մեր եզների ու ձիերի նախահայրերը առաջ այնպիսի կազմուածք են ունեցել, ինչպէս Սփրիկէի և Աւստրալիացի այժմեան եզներն ու ձիերը:

Մեր եղջիւրաւոր անասունները այնքան փոխուել են, որ շատ քիչ են նման իրանց վայրենի ցեղակիցներին:

Ի՞նչպէս է կատարուել այդ երևոյթը: Դրա պատասխանը հետևեալն է. մարդը փոխել է նրանց կեանքի պայմանները և ուրիշ ոչինչ:

Առաջ եղները և ձիերը ապրում էին դաշտերում ու անտառներում. իրանք էին սնունդ որոնում. իրանք էին կռիւ մղում վայրենի դաղանների դէմ: Իսկ այժմ նրանք ապրում են դոմերում, բոլորովին չեն հողում սնունդի մասին, չեն կռում դաղանների դէմ, բայց դրա փոխարէն ստիպուած են լուծ քաշել, ծանրութիւններ կրել:

Կեանքի այդպիսի փոփոխութիւնը երկար ժամանակի ընթացքում համապատասխան փոփոխութիւն է առաջացրել մարմնի կազմուածքի մէջ:

Այդ միւլտիպլ երևոյթը աւելի նկատելի է բոյսերի վերաբերմամբ:

Եթէ մի որևէ վայրի բոյս անտառից այգին տեղափոխենք, նա որոշ ժամանակից յետոյ շատ կփոխուի:

Ամենքին յայտնի է, որ մեր բոլոր խնձորենիները, սալարենիները և ուրիշ պտղատու ծառերը առաջ են եկել վայրի ծառերից, որոնց պտուղները գրեթէ անպէտք են ուտելու համար:

Շատ տնգամ էլ մարդը որոշ նպատակով աշխատում է փոփոխութեան ենթարկել կենդանու կազմուածքը և հասնում է այդ նպատակին. օրինակի համար բաւական է չիշել ձիերի զաւօղները:

Աշխարհի բոլոր արարածները, նոյն իսկ միւլտիպլ տեսակի ներկայացուցիչները տարբերուած են միմեանցից: Այդտեղ մեծ դեր է խաղում ժառանգականութիւնը:

Եթէ մարդ ուղում է ունենալ լաւ վաղող ձիեր, նա չօկում և զուգաւորացնում է բարձր ու

բարակ ոտներով ձիերին. դրանից առաջ է դալիս նոյնպիսի յատկութիւններով օժտուած սերունդ:

Այդ նոր սերունդից էլ նա ընտրում է ամենալաւերին և նրանց զուգաւորացնում է և այդպէս շարունակում է, մինչև որ ստացուած են չափազանց բարակ ու բարձր ոտներով ձիեր, որոնք իրանց այդպիսի յատկութիւնների շնորհիւ կարողանում են արագ վազել:

Այդ միւլտիպլ ձևով մարդ կարող է խոշոր ու ուժեղ ձիեր առաջացնել — պահանջի համեմատ:

Բազմազան պայմաններից կախում ունեցող ժառանգական յատկութիւնները սնցնում են սերունդից սերունդ՝ մեծ կամ փոքր չափով:

Այդպիսով դաստիարակն էլ կարող է որոշ չափով ուժեղացնել իր սաների այս կամ այն ընդունակութիւններն ու բարոյական յատկութիւնները *):

Ո՛րքան մեծ է ուրեմն դաստիարակի դերը, ո՛րքան բարձր նրա կոչումը:

Իւրաքանչիւր մայր բնականաբար պէտք է և դաստիարակի դեր կատարէ իր զաւակների վերաբերմամբ: Բայց, դժբաղդաբար, մեր տասը կանանցից ինը գրեթէ զաղափար չունեն ժամանակակից մանկավարժութեան և առողջապահութեան մասին:

Ցաւալի իրողութիւն է սա, որի մասին ուրիշ անգամ խօսել ենք արդէն: Դառնանք ուրեմն մեր նիւթին:

*) Տես իմ «Մեր նեարդերը» և «Ժառանգականութիւն և դաստիարակութիւն» գրքոյկները:

Վերևում առաջ բերած օրինակները ցոյց են ապրիս, որ անհատի մի որևէ չսակուլթիւնը կարելի է ժառանգականութեան միջոցով այնքան զարգացնել, որ առաջ կգայ բոլորովին նոր սերունդ: Հարկաւոր է միայն համապատասխան ընտրութիւն անել:

Կենցաղավարութեան պայմանների փոփոխութիւնը առաջացնում է կաղծուածքի փոփոխութիւն: Այդ մենք տեսանք ընտանի և վայրենի կենդանիների օրինակից:

Սկզբում այդ փոփոխութիւնը աննկատելի է մնացել, իսկ չեւոյ հեաղհեաէ զարգանալով, զգալի նշաններ է ցոյց տուել: Հաղարաւոր տարիներ առաջ եղը իր մօտ չէր թողնում ոչ ոքի, նա վարենի էր բառիս բուն նշանակութեամբ. իսկ այժմ նա հեղ ու հնազանդ կենդանի է դարձել: Վայրենի կառուն մաղցում էր ծառերի վրա թռչուններ որսալու համար. իսկ այժմ խելօք նստած է տանը և հանդարտութեամբ ընդունում է մարդու փաղաքշանքները: Վայրի, դառն ու թթու խնձորը զարձել է քաղցր ու համեղ պտուղ:

Եւ այդ բոլորը կատարուել է կամաց կամաց, աննկատելի կերպով, զլխաւորապէս կեանքի պայմանների փոփոխութեան շնորհիւ:

Միայն մարդկանց կեանքը չէ, որ ենթարկւում է փոփոխութեան: Կենդանիների կեանքն էլ զանազան հանդամանքների շնորհիւ մերթ ընդ մերթ փոփոխւում է. իսկ այդ փոփոխութիւնը ժառանգականութեան միջոցով ձեւափոխում է և կաղծուածքը,

ուստի և առաջ են դալիս կենդանական նոր տեսակներ:

Նոյնը կարելի է ասել և բոյսերի վերաբեմամբ: Բայց ի՞նչն է ստիպում կենդանիներին և բոյսերին իրանց կեանքը փոփոխելու:

ԺԴ

Ինչպէս յայտնի է, ընտանի կենդանիները շատ քիչ են հոյ տանում իրանց սնունդի մասին, որովհետեւ մարդու վրայ է ընկնում այդ հոյսը: Բայց այդպիսի բաղաւոր կենդանիները շատ չնչին թիւ են կալմում ամբողջ աշխարհի անթիւ անհամար կենդանի արարածների համեմատութեամբ:

Առհասարակ իւրաքանչիւր կենդանի արարած ապրելու համար պարտաւոր է որոնել, ձեռք բերել այն ամենը, ինչ որ անհրաժեշտ է նրա կեանքին:

Օյ ձեռք բերելը դժուար չէ. դրա համար հարկաւոր է ունենալ շնչառութեան առողջ ու կանոնաւոր գործարաններ և օգտուել մաքուր օդից:

Աշխարհը մեծ է և նրա բարիքները շատ. բայց այդպիսի բարիքների կարիք ունեցողների թիւն էլ շատ մեծ է. ուստի իւրաքանչիւր կենդանի արարածի համար հեշտ հարց չէ սնունդ ձեռք բերելը:

Իւրաքանչիւր կենդանի շարունակ բաղմանալու, անելու չսակուլթիւն ունի և այդ անուծը աւելի յայն չափ կատանար, եթէ մահը չօղնչացնէր ձեւաձեւներից շատ շատերին:

Կան կենդանիներ, որոնք ամեն օր են ձեւում:

Կան այնպիսիներ, որոնք իւրաքանչիւր անգամ տասնեակներով ու հարիւրներով են ձագեր բերում:

Իժուար է երեւակայել, թէ ի՞նչ կլինէր, եթէ բոլոր կենդանիները անարգել բազմանալ կարողանային և բոլոր ծնուածներն էլ ապրէին:

Առանց չափազանցութեան կարելի է ասել, որ մի գեղեցիկ օր նրանք կլցնէին ամբողջ աշխարհը:

Բայց ռրտեղից պէտք է սնունդ ստանային այդքան կենդանի արարածները:

Աշխարհիս սննդարար նիւթերը որոշ սահման ունեն, ուստի և կենդանիների բազմանալն էլ որոշ սահմանից այն կողմը չի անցնում:

Թէև կենդանի արարածները ամեն տեղ բացարձակ կռիւ չեն մղում իրար դէմ, բայց այնուամենայնիւ նրանք միշտ մրցում են սնունդ ձեռք բերելու համար:

Ծնուածներից շատերը մեռնում ոչնչանում են: Ով որ կարող է սնունդ ձեռք բերել, ուրիշի բաժինը խլել, նա ապրում է, իսկ ով որ չի կարող այդ անել, նա ոչնչանում է:

Այստեղ էլ, ինչպէս և ամեն կուռում, յաղթում են աւելի ուժեղները:

Բայց այստեղ «ուժեղ» և «թույլ» խօսքերը աւելի լայն մտքով պէտք է հասկանալ:

Փոքրիկ միջատները, իհարկէ, չափազանց թույլ են նոյն իսկ ամենաթույլ շան համեմատութեամբ: Բայց կարող է պատահել, որ այդ միջատները կմնան ապրելու, իսկ թույլ շները կօչնչանան:

Դրա մէջ դարձանալու ոչինչ չկայ, որովհետև միջատները գոյութեան կռիւ են մղում ոչ թէ շների, այլ նոյնպիսի միջատների դէմ:

Կենդանի արարածները կռիւ են մղում կեանքի պայմանների համար. բայց երբեմն այդ պայմաններն էլ ծառայում են իբրև կռուի դէնք:

Եթէ կենդանու մարմինը որոշ չարմարութիւններ ունի կերակուր ձեռք բերելու համար, նա հեշտութեամբ դռնում է իր սնունդը: Հակառակ դէպքում կենդանին կմնայ դուրկ ու ճնշուած:

Դա այսպէս ասած՝ կոչը կռիւ է, որի ղեկավարներն իրար բոլորովին չեն էլ ճանաչում:

Դա կռիւ է առանց թշնամութեան, առանց ատելութեան:

Բուստական աշխարհում էլ նոյնպիսի կռիւ է տեղի ունենում, ինչպէս կենդանական աշխարհում:

Այդ դէպքում, իհարկէ, խօսք անգամ չի կարող լինել թշնամութեան մասին:

Ոչժր ամեն անգամ օգուտ չի բերում կենդանիներին: Յաճախ պատահում է, որ ուժեղ ոտներ ունեցող կենդանիները ոչնչանում են, իսկ թույլ ոտների, բայց երկար վզի տէր կենդանիները յաղթում են, որովհետև կերակուր ձեռք բերելու համար երբեմն երկար վիզն է օգտակար և ոչ-ամուր ոտները, ինչպէս օրինակ ծառերից ճիւղեր ու տերևներ պոկելու համար:

Եթէ այդ երկու տեսակ կենդանիները իրար դէմ բացարձակ կռիւ սկսեն, այն ժամանակ կյաղթեն, իհարկէ, ամուր ոտներ ունեցողները. բայց

դոյութեան կոչր կուուծ յաղթում են նրանք, որոնք
աւելի չարմարութիւններ ունեն զրա համար:

Կենցաղավարութեան իւրաքանչիւր տեսակը
պահանջում է իր համապատասխան չարմարութիւն-
ները:

Մի տեսակի համար չարմարուած կենդանին
չի կարող ապրել կենցաղավարութեան մի ուրիշ
տեսակով:

Օրինակ. հիւսիսային եղջերուն ուժեղ կենդանի
է, բայց եթէ նրան տանենք Սփրիկէ, նա չի
կարողանայ ապրել, որովհետեւ նրա կազմուածքը
միայն ցուրտ կլիմայի համար չարմարութիւններ
ունի:

Լաւ չարմարութիւններ ունեցող օրգանիդը
յաղթում է, իսկ վատը՝ ոչնչանում: Այգպէս է
դոյութեան կոչր կուուի օրէնքը:

Այդ կռիւր չի երևում: Երևում են նրա
հետեւանքները:

ԺԵ

Բնութիւնը ինքն ընտրում է պէտքական ա-
րարածներին, նրանց ապրելու և բազմանալու հնա-
րաւորութիւն է տալիս, իսկ անպէտքներին կեան-
քից դուրս մղում, ոչնչացնում է:

Մտած բոլոր կենդանիները միաջափ պիտա-
նի չեն կեանքի համար: Նրանցից շատերը չեն
գիմանում դոյութեան կուուին և կորչում, անհե-
տանում են:

Բնութիւնը նրանց ոչնչացնում է, որպէսզի
տեղ տայ աւելի լաւերին, պէտքականներին:

Այս վերջիններն իրանց առաւելութիւնները
համար բնութիւնից ստանում են ամենաբարձր
վարձարութիւն, որի անունն է կեանք:

Բնութեան այգպիսի վերաբերմունքը դաժան
է և անզութ. բայց ուրիշ կերպ անհնարին էր:
Առանց դրան չէր լինի կեանք. չէին լինի բոյսեր,
կենդանիներ և մարդիկ, որոնք շատ լաւ հասկա-
նում են այդ դաժանութիւնը:

Բնութիւնը աշխարհ է բերում անթիւ անհա-
մար արարածներ, բայց նրանցից շատերին՝ այսպէս
ասած՝ ստիպում է մեռնել, որպէսզի զբանով տեղ
բանայ լաւերի, պէտքականների համար:

Բայց այդ մնացածներին էլ նա ստիպում է
շարունակել կռիւր, յաղթել կամ յաղթուել:

Եւ այգպէս անվերջ կռիւ է տեղի ունենում
մեր շուրջը, աշխարհի բոլոր մասերում: Գոյութեան
անողոք կռիւ:

Սնում են բոյսերն ու բազանում: Նրանք
պէտք է հողից շարունակ նիւթեր ու խոնաւու-
թիւն ծծեն. իսկ զրա համար հարկաւոր է կռիւ,
յաղթութեան կամ պարտութեան հետ միասին:

Ձանադան միջատներ ապրում են բոյսերի
հիւթով, որ դարձեալ առանց կուուի չի կարելի
ձեռք բերել:

Թռչունները կերակրում են միջատներով,
որոնց համար նրանք մրցում են իրար դէմ, կռիւ
են մղում:

Գարձեալ կռիւ:

Մի քանի կենդանիներ որսուծ են թռչունների: Պարզ է, որ այս դէպքում էլ աւելի նարպիկներն ու ուժեղներն են յաղթանակ տանում, իսկ միւսները առանց սնունդի մնալով կորչում են:

Ամեն տեղ թագաւորում է զոյուլթեան կռիւը: Ամենափոքրիկ միջատից սկսած մինչև ամենամեծ զազանը — բոլորը ենթարկւում են այդ կռուին:

Այդ կռիւը երբեմն կատարւում է աննկատելի կերպով, այսինքն հակառակորդները բացարձակ կերպով իրար դէմ կանգնած չեն լինում, թշնամութիւն ցոյց չեն տալիս, բայց այնուամենայնիւ վնասում են իրար, ոչնչացնում են միմեանց:

Բացի այդ խուլ կռուից՝ կայ և բացարձակ կռիւ զոյուլթեան համար, երբ հակառակորդները կռւում են իրար դէմ, մինչև որ յաղթեն կամ յաղթուեն:

Թրթուռն ուտում է բոյսեր և ոչնչացնում է նրանց կեանքը: Թռչուններն ուտում են թրթուռներին, զազանները՝ թռչուններին, և այլն:

Բացարձակ կռիւ, մահաբեր կռիւ...

Սակայն այդ կռիւը այնչափ կորստաբեր չէ, որքան առաջինը, որովհետև չի կարող արագ կերպով ոչնչացնել կենդանական կամ բուսական մի ամբողջ ցեղ: Գայլը ուտում է գառին, թռչունները՝ միջատներին, բայց այնուամենայնիւ դառներն ու միջատները ապրում են և աճում:

Բոլորովին այլ կերպ է լինում խուլ, կամ ուրիշ խօսքով ասած՝ կոչր կռուի ժամանակ, երբ յաղթուածները զրկւում են ապրուստի միջոցից:

Եթէ միջատների ու թռչունների կերակուրը միատեսակ լինէր, այն ժամանակ միջատները շատ հեշտութեամբ կանհետանային աշխարհից՝ իբրև աւելի թույլ արարածներ:

Բայց որովհետև նրանց կերակուրը տարբեր է, ուստի միջատները դեռ կարողանում են ապրել: Նրանց հարկաւոր է միայն պաշտպանուել, ծածկուել թշնամիներից — թռչուններից:

Իհարկէ, որտեղ շատ թռչուններ կան, այնտեղ էլ շատ միջատներ են ոչնչանում:

Ահա այդպիսով բացարձակ կռիւը մի տեսակ ընտրութիւն է անում բնութեան բաղձազան արարածներից: Օրինակ, եթէ մի տեղ շատ զազաններ կան, նրանք ոչնչացնում են շատ թռչունների, ուստի և միջատներն ու որդերը բաղձանում են:

Գաշտային մկները կերակրւում են միջատներով: Որտեղ շատ մկներ կան, այնտեղ քիչ են միջատները և ընդհակառակը՝ քիչ մկներ եղած տեղում բաղձանում են միջատները:

Այդպէս ուրեմն զոյուլթեան կռուի շնորհիւ կենդանիների մի տեսակը կապուած է մէկ ուրիշի հետ: Մէկի զոյուլթեան պայմաններից կախուած է միւսը:

ԺԶ

Վնասակար ու վտանգաւոր հարեաններից հեռու մնալը դեռ չուսալի միջոց չէ կենդանի արարածի համար:

Արտեղ էլ որ նա լինի, անշուշտ կունենաս իր
թշնամիները, ոչնչացնողները, որոնցից միշտ պէտք
է զգուշանալ:

Իւրաքանչիւր կենդանի արարածի համար փախ-
չին ու թաղնուելը նոյնքան կարևոր է, որքան և
կերակուր ձեռք բերելը:

Բայց այդպիսի ընդունակութիւն ունենալն էլ
կախուած է մարմնի կազմուածքից: Արագ վազել
իմացող կենդանին հեշտութեամբ կարող է փախչել,
վտանգից խոյս տալ: Իսկ դանդաղաշարժն անկարող
է այդպէս վարուել:

Այստեղ էլ բնութիւնն ընտրում է աւելի
ընդունակներին:

Կան այնպիսի կենդանիներ ու բզէզներ, որոնք
նոյնպիսի դոյն ունեն, ինչպէս ծառերի ճիւղերն ու
տերեւները:

Այդ յատկութիւններն առաջ են եկել զոյու-
թեան կռուի շնորհիւ: Թռչունները չաճախ չեն
նկատում ճիւղերի և տերեւների դոյն ունեցող թի-
թեռներին ու բզէզներին, որոնք այդպիսով ապ-
րում են աւելի ապահով ու անվտանգ, քան թէ այն
թիթեռներն ու բզէզները, որոնք զուրկ են այդ-
պիսի յատկութիւններից:

Ուրեմն, բնական ընտրութեամբ կեանքի հա-
մար աւելի պէտքական են այն թիթեռներն ու
բզէզները, որոնց դժուար է նկատել:

Կենդանի արարածի համար ամբողջ աշխարհը
կռուի ասպարէզ է: Նա ստիպուած է՝ մերթ կռուել
իր ցեղակիցների դէմ, մերթ պաշտպանուել ուրիշ

ցեղի կենդանիներից, մերթ փախչել ու թաղնուել
նրանցից:

Եւ եթէ այս կամ այն միջոցը ամենանպատա-
կայարմարն է, նրա համեմատ էլ ընդունակութիւն
է զարգանում երկար տարիների բնթացքում:

Միևնոյն զոյութեան կռիւն է, որ թիթեռ-
ներին ու բզէզներին բոյսի դոյն է տուել, վայրի
եզներին՝ պինդ ու երկար եղջիւրներ, զայլին՝ սուր
ատամներ, արջին՝ ուժեղ թաթ, և այլն:

Ենթադրենք թէ մի որևէ կենդանի հեշտու-
թեամբ չաղթում է ուրիշ ցեղի կենդանիներին:
Բայց այդ դեռ բաւական չէ. նա պէտք է կարո-
ղանայ մրցել իր ցեղակիցների դէմ էլ, որոնք նոյն-
պիսի ոյժ և ընդունակութիւններ ունեն: Եւ այդ
մրցման մէջ չաղթողը մնում է ապրելու, իբրև
ամենապէտքակաւնը:

Կենդանիների մի ցեղի, մի տեսակի թշնամա-
կան յարաբերութիւնը դէպի մի ուրիշ ցեղ առա-
ջացնում է որոշ ընդունակութիւններ, որոնք աւելի
զարգանում են միևնոյն ցեղի անդամների փոխա-
դարձ մրցմամբ:

Այդ կոչը կռուի մէջ անդրադառնում են կեն-
դանի արարածների բոլոր յարաբերութիւնները թէ
դէպի շրջապատող բնութիւնը և թէ դէպի միմեանց:

Մարմնի կազմուածքի նմանութիւնը առաջա-
ցնում է կենցաղավարութեան նմանութիւն:

Գոյութեան կռուի ընթացքում կենդանի ա-
րարածը սովորում է ապրել, վարժուած է այդ
արհեստի մէջ:

Այս կամ այն կենդանին սերունդից սերունդ անցնող կռուի շնուհիւ ձեռք է բերում ուժեղ թաթեր և պինդ ոտներ, եթէ նրան ոչ ոք է հարկաւոր. սուր աչքեր, նուրբ լսողութիւն՝ եթէ հարկաւոր է թշնամուց միշտ զգուշանալ. երկար ու ձկուն վիզ՝ եթէ հարկաւոր է զլուխը չորս կողմը շարժել, և այլն:

Այդ փոփոխութիւնը կատարուում է կամաց կամաց, աստիճանաբար, այնպէս որ նրան նկատել չի կարելի մի սերունդի վրա: Բայց սերունդից սերունդ անցնելով, նա հետզհետէ աւելի ու աւելի է նկատելի դառնում:

Իւրաքանչիւր սերունդ ժառանգաբար թողնում է հետեւեալ սերունդին իր ամբողջ ունեցուածքը — մարմնի յատկութիւններն ու առանձնայատկութիւնները:

Այդ միևնույն օրէնքով թող արարածներն էլ յանձնում են ժառանգներին իրանց թուլութիւնը, ուր և շարունակուող կռուի ընթացքում հետզհետէ մեծանալով, առաջացնում է այլասերում և վերջը՝ կատարեալ կորուստ:

Այդպիսով մէկը մեռնում է, կորչում է, իսկ միւսը աւելի զօրեղանում է, աւելի զարգանում. իսկ ոչ ոք չէ կռուի շարունակում է իր ընթացքը, դարձեալ կատարում է իր ընարութիւնը:

Բնութեան մէջ միշտ շարժում է կատարուում, շարժում գէպի վեր կամ գէպի վար: Կենդանի արարածների մի մասը կեանքի սանդուղքով վերև է բարձրանում, իսկ միւս մասը վար է իջնում:

Վայ նրան, ով վար է իջնում: Կորուստն է նրա բաժինը:

ժէ

Գոյութեան կռուի և կենսական վարժութիւնների շնորհիւ մշակուում են օգտակար յատկութիւններ:

Իսկ է պատճառը, որ դարբինը ուժեղ ձեռքեր ունի, ջութակահարը — զարգացած մատներ:

Կենդանի արարածը անգիտակցօրէն վարժեցնում է իր անդամները: Նա այդ մասին ոչինչ չի մտածում, բայց այնպէս է դուրս գալիս, որ ամենաշատ աշխատող անդամներն ու օրգանները հետզհետէ զարգանում են և աւելի օգտակար դառնում կեանքի համար: Իսկ եթէ չեն աշխատում, չեն վարժուում, կորցնում են իրանց ընդունակութիւնը *):

Չաշխատող անդամները մի քանի սերունդից յետոյ դառնում են չափազանց մանր և վերջիվերջոյ անհետանում են:

Երևում է կեանքն այնպէս է անում, որ մարմնի ամենանհրաժեշտ ու գործնական անդամներն ու օրգանները աւելի են զարգանում, աւելի են ընդունակ դառնում:

Գոյութեան կռիւր հետզհետէ աւելի ու աւելի զարգացնում է յաղթողի մարմնի անդամները և

*) Տես իմ «Մարմնամարզութիւն» գրքի վերջը:

ննշում, սակաւ ընդունակ է դարձնում չայթուածին:

Բայց օրտեղից են գոյութիւն ստացել աշխարհիս բազմազան արարածները, նրանց պէս պէս դասակարգերն ու անսակները:

Վերևում ասացինք, որ ամենաուժեղ, ամենա կոյր կռիւր մղում է միւսնոյն տեսակի կենդանիների մէջ:

Դրա պատճառը շատ պարզ է. միւսնոյն տեսակի կենդանիները միածե կեանք են վարում, միածե սնունդ են ստանում, միւսնոյն թշնամիների դէմ են մարտում, մարմնի միւսնոյն անգամներով ու օրգաններով են գործում:

Որքան տարբեր է կենդանիների կենցաղավարութեան ձևը, նոյնքան թույլ է նրանց փոխադարձ կռիւր:

Եթէ նրանք ապրում են բոլորովին տարբեր ձևերով, եթէ կերակրւում են զանազան հիւթերով, այն ժամանակ նրանց մէջ կռիւ չի լինի:

Հէնց այդ պատճառով էլ իւրաքանչիւր կենդանու համար օգտակար է ապրել միւսներից քիչ տարբեր ձևով:

Հէնց այդ պատճառով էլ իւրաքանչիւր կենդանի արարած աշխատում է իր կենցաղավարութեան ձևով քիչ շեղուել միւսներից:

Նա այդ անում է կուրօրէն, անդիտակցօրէն, և նրա այդ չատկութիւնը զարգանում է աստիճանաբար, երկար ժամանակի ընթացքում:

Այդպիսով պատահում է, որ միատեսակ կեանք

վարող կենդանիների ժառանգները մի քանի սերունդից յետոյ սկսում են բոլորովին տարբերուել իրանց կենցաղավարութեամբ:

Այժմ ճանճերով ու միջատներով կերակրուող կենդանիների նախահայրերը հազարաւոր տարիներ առաջ կերակրուելիս են եղել բոյսերով:

Այդ փոփոխութիւնը կատարուել է աննկատելի կերպով, կամաց-կամաց, դարձեալ գոյութեան կռուի շնորհիւ:

Գիտակցող արարածների կռիւր շատ անգամ վերջանում է նրանով, որ հակառակորդները համաձայնում են բաժանուել. մէկը մի գործով է սկսում պարապել, միւսը—մի ուրիշ գործով և նրանց շահերը այլևս չեն ընդհարւում:

Այդ միւսնոյնը կատարւում է բնութեան մէջ: Երբ կերակուրը սակաւ է, այն ժամանակ կենդանիների մի մասը սկսում է ուրիշ տեսակ կերակուր որոնել:

Երբ շարունակ գործածութեան մէջ զտնուող օրգանները սկսում են թուլանալ, յոգնել, այն ժամանակ կենդանին դիմում է իր միւս օրգանների օգնութեանը, ուրիշ խօսքով ասած՝ նա քիչ փոխում է իր կենցաղավարութիւնը:

Այդ երևոյթը անցնում է սերունդից սերունդ. օրգանները հետզհետէ փոփոխութեան են ենթարկւում և այդպիսով առաջ է զայիս կենդանիների կամ բոյսերի մի նոր տեսակ, որ տարբերւում է առաջինից, կռիւ չի մղում նրա դէմ:

Նոր տեսակի մէջ նորից սկսում է նոյն երե-

ւոյթը, որ նորից առաջացնում է տարբեր տեսակներ:

Բայց ինչու տեսակների թիւը անսահման չէ:

ԺԸ

Որքան շատ է հեռանում կենդանի արարածը իր հին տեսակից, նոյնքան հեշտանում է նրա կեանքը, նոյնքան հեշտանում է բեղմնաւորութիւնը:

Բայց որովհետեւ իւրաքանչիւր յատկութիւն ենթարկւում է մայր բնութեան դատաստանին և բնորութեանը, ուստի այս դէպքում էլ ապրելու մնում են միայն նրանք, որոնց մարմինն ու կենցաղը աւելի մեծ չափով է շեղուած նախատիպից, որոնք աւելի շատ յատկութիւններ ունին գոյութեան կռուի համար:

Նէնց այդ պատճառով էլ բուսական և կենդանական աշխարհներում մենք տեսնում ենք այնքան բազմաթիւ շեղումներ, այնքան բազմազան ցեղեր, դասակարգեր ու տեսակներ:

Սակայն բոլոր տեսակներն էլ միևնույն ճանապարհով չեն առաջացել, միևնույն ձևով գոյութիւն չեն ստացել:

Ջանազան ընտանիքները առաջ են եկել մի դասակարգից, զանազան դասակարգերը՝ մի կարգից և այլն:

— Եթէ չեա նայենք, իրաւացի կերպով ասում է զիտնական Դաւիդսոնը, կտեսնենք, որ որքան

հին է աշխարհը, նոյնքան պարզ է, նոյնքան սակաւթիւ ու միածե են կենդանիների և բոյսերի տեսակները: Ուրիշ խօսքով ասած՝ առաջ աշխարհը աւելի սլարդ է եղել, իսկ ժամանակի ընթացքում նա բարդացել է, բազմացնելով իր արարածների ձևերն ու ցեղերը:

Նշա է հասկանալ, որ կենդանական և բուսական ամբողջ աշխարհը առաջ է եկել մի քանի պարզ ձևերից կամ մի հիմնական ձևից—գոյութեան կռուի և բնական բնորութեան շնորհիւ:

Միրելի բնթերցող, խնդրում եմ չզարմանալ, որ մարդկային ցեղն էլ առաջ է եկել նոյն ձևից, նոյն ճանապարհով, ինչպէս և կենդանական միւս տեսակները:

Հսեցէք, մարդու նախահօր ժառանգները հետզհետէ շեղուելով իրանց նախատիպից, հետզհետէ ձևափոխելով իրանց կազմուածքը, առաջ են բերել մարդուն: Միւսներն էլ ձևակերպել են զանազան կենդանիների:

Ձե՞ որ կար ժամանակ, երբ մարդիկ բոլորովին վայրենի էին. դեռ այժմ էլ կան ժողովուրդներ, որոնք սպրտում են վայրի կենդանիների նման:

Խելքն ու զգացմունքը որոշ յատկութիւններ են. նրանք բոլոր միւս յատկութիւնների նման արտայայտւում և զարգանում են բնական բնորութեան և գոյութեան կռուի շնորհիւ:

Իսկ գոյութեան կռիւը բոլոր կենդանի արարածների համար ընդունում է մի նշանաբան՝ ապ-

րել, որքան կարելի է երկար, բեղմնաւորուել, որքան կարելի է շատ:

Այդ բոլորի համար օգտակար են ոչ միայն արտաքին յատկութիւնները, այլ և խելքն ու որոշ զգացմունքներ:

Երբ առաջին մարդը սկսեց շեղուել իր նախահօրից, նա շեղուեց ոչ միայն արտաքին ձևերով, այլ և իր խելքով, հոգեկան յատկութիւններով ու զգացմունքներով:

Բնութիւնը ընտրում էր կեանքի համար այնպիսի մարդկանց, որոնք ունէին աւելի զարգացած խելք, աւելի խոր զգացմունքներ. սրանք սերունդից սերունդ անցնելով, ժառանգութեան և բնական ընտրութեան շնորհիւ աւելի ևս զարգացել են:

Եւ այդպիսով հազարաւոր սերունդներից չետոյ վերջապէս յայտնուել է բնութեան թաղն ու պսակը—մարդը:

Բայց ցաւօք սրտի պէտք է խոստովանել, որ դեռ այժմ էլ բնութեան սիրասուն զաւակը—մարդը, պատրաստ չէ ոչ միայն հողով, այլ և մարմնով:

Պրոֆեսոր Մեչնիկովը երկու տարի առաջ Պարիզում կարգացած իր հետաքրքիր դասախօսութիւնների մէջ հարցեր էր դնում, թէ ո՞վ ենք մենք, ինչպէս է մեր բնութիւնը, ո՞րտեղից ենք մենք եկել և ո՞ւր ենք զնում և այլն և այլն:

Այդ հարցերը կարօտ են վերջնական հետազոտութեան և հաստատութեան:

Երբ որ մեր նախահայրը ապրում էր անտա-

ռում և կերակրում էր զլիսաւորապէս հում ու բուսական կերպով, այն ժամանակ նրա համար օգտակար էր ունենալ խոտակեր կենդանիների նման աղիքային խողովակ՝ որդածե չաւելուածով, փակ և հաստ աղիքներով *), որոնք մի տեսակ պահարանի դեր էին կատարում պաշարեղէնի համար:

Նա պէտք է պիտի ու զուրս ընկած ծնօտների վրա ունենար երեսուն երկու ատամներ, որպէսզի կարողանար ծամել իր կոպիտ կերակուրը:

Նա չէր կարող շորեր կարել, ուստի և պահպանում էր իր բնական մուշտակը, որ պաշտպանում էր նրան ցրտից ու վատ եղանակից:

Իսկ մե՞նք...

Մենք մաքրում ենք մեր կերակուրը, եփում ենք. մենք մառաններ ու պահարաններ ունինք պաշարեղէնի համար:

Մենք այլևս ստիպուած չենք վախվիսելով ուտել մեր կերակուրը և ամեն մի շշուկ լսելիս թողնել ու փախչել, առանց ծամելու կուլ տալով սնունդը:

Այո՞, այժմ փոխուել են կենցաղավարութեան պայմանները, բայց մենք դեռ պահպանել ենք բոլոր վերոյիշեալ օրգանները: Նրանք մեզ օգուտ չեն տալիս, իսկ վնասը ահագին է:

Միայն աղիքների որդածե չաւելուածը իր հիւանդութեամբ անթիւ անհամար դոհեր է տանում մատաղ սերնդից, որովհետև զլիսաւորապէս

*) Տես «Ստամոքսի կատարը» գրքոյի պատկերը:

երկսաններն ու պատանիններն են ստանում ապ-
պենդիցիտ (փակ աղիքի բորբոքումէ) կոչուող
հիւանդութիւնը:

Հաստ աղիքը շատ լաւ մարսում է բուսական
կոշտ կերակուրներ՝ խոտ, տերեւ և այլն, ուստի նա
շատ օգտակար է կովերի, ծիւերի, ճագարների համար:

Իսկ մեղ համար նա բոլորին աւելորդ է, որով-
հետև մենք խոտով չենք կերակրուում և հաստ
աղիքի միւս դերը շատ լաւ կատարում են բարակ
աղիքները:

Իբրև հաստատ ապացոյց կարելի է չիշել այն
փաստը, որ մարդ շատ լաւ ապրում է և այն ժա-
մանակ, երբ հաստ աղիքը անգործութեան է մատ-
նուած կամ երբ նրան բոլորովին կտրել—հանել են
անդամահատութեան ժամանակ:

Այն ինչ այդ մեծ ու անպէտք օրգանը շատ
անդամ մեծամեծ վնասներ է հասցնում մեր մար-
մնին. օրինակ նրա մէջ հաւաքուում—մնում են
ստամոքսի արտադրած անպէտք նիւթերից, որոնք
փտում են և վնասներ առաջացնում *):

Նէնց այդ պատճառով էլ նրա մէջ զարգանում
են ահագին քանակութեամբ միկրոբներ: Բացի դրա-
նից շատ անդամ այդ նիւթերը փթում են, թու-
նաւորում են արիւնը և դրանով կաշու զանազան
հիւանդութիւններ առաջացնում **):

*) Պատրաստուում է տպագրութեան համար «Աղիք-
ների կատարը և թթախտ»:

**) Տես իմ «Ի՞նչ է կաշու» հիւանդութիւնը» գրքի-
բովիլը:

Բայց այդ դեռ բոլոր: չէ. այդ անկոչ ժա-
ռանգութեան շնորհիւ մենք ստիպուած ենք չբա-
ւականանալ թեթև կերակրով և ընդունել նաև
անպէտք ու դժուարամարս նիւթեր, որպէսզի աշ-
խատանք տանք հաստ աղիքին:

Իլիսի և մարմնի մագերը, «խմաստութեան»
կոչուող առամները—այդ բոլորը մեր նախահօր ան-
օղուա ընծաներն են, որ հեշտութեամբ զարգաց-
նում են զանազան միկրոբներ, որոնք և սարսա-
փելի տանջանքներ են պատճառում քաղաքակիրթ
մարդուն և նրան երբեմն վաղաժամ դերեզման են
իջեցնում:

Պրոֆեսոր Վիգերսհայմի հաշուով մեր մարմնի
մէջ հարիւր քսան և չորս հատ այդպիսի աւելորդ
օրգաններ կան, որոնք վերջիվերջոյ պէտք է անհե-
տանան:

Այդպիսի օրգանները ցոյց են տալիս, որ մար-
դու մարմնի կազմուածքը դեռ կատարելագործուած
չէ, որ նրա հոգեկան և ֆիզիքական աշխարհները
ներդաշնակ չեն:

Մարդը պէտք է կատարելագործուի, անվերջ
կատարելագործուի:

ԺԹ

Բնութեան թագ ու պսակ համարուող մարդը
դեռ շատ թշնամիներ ունի:

Իժբաղդաբար դեռ մարդը մարդուն թշնամի
է, մարդը մարդուն հալածող: Դա պարզ է, ինչպէս

արևի լույսը: Թողնենք ուրեմն այդ հարց և տեսնենք, թէ մարդկային օրդանիղմն ի՞նչ միջոցներ ունի վարակիչ հիւանդութիւններից պաշտպանւելու համար:

Մեր օրդանիղմը հազարաւոր տարիներ շարունակ դոյութեան կռիւ մղելով, արդէն ձեռք է բերել բնական և յուսալի միջոցներ վարակիչ հիւանդութիւններից պաշտպանուելու համար:

Ինքնապաշտպանութեան այդ միջոցների ուսումնասիրութիւնը հնարաւոր դարձաւ միայն բակտերիոլոգիայի շնորհիւ *):

Միկրոբները երկու կերպ են ազդում օրդանիղմի վրա. նախ իրանց անմիջական զօրութեամբ և երկրորդ՝ իրանց արտադրած թոյների—տոկսինների միջոցով:

Միկրոբները, արեան հոսանքի մէջ ընկնելով, գնում են նրա հետ դէպի մարմնի ղանազան օրգանները և այնտեղ առաջացնում պէս պէս հիւանդութիւններ: Ամենից շատ տուժում է երիկամունքը, որի պարտականութիւնն է զտել միկրոբները և դուրս մղել օրգանիղմից:

Իսկ միկրոբների արտադրած թոյները վարակում են զլխաւորապէս նեարդային համակարգութիւնը, դրանով առաջացնելով մի շարք նեարդային երևոյթներ, որոնք միշտ միացած են լինում վարակիչ հիւանդութիւնների հետ:

*) Տես բժ. Վ. Արծրունի «Վարակիչ հիւանդութիւններ» և բժ. Բուրդուղեան «Ի՞նչ է կաշու հիւանդութիւնը» գրքոյկները:

Դրա համեմատ էլ մեր օրդանիղմը յատուկ միջոցներ է ձեռք բերել՝ մի կողմից միկրոբների, իսկ միւս կողմից նրանց արտադրած թոյների—տոկսինների դէմ կռուելու համար: Այդ միջոցները բաւական տարբերում են միմեանցից:

Պարիզի պրոֆեսոր Մեչնիկովն (ազգով հրէայ, առաջ Օդեսսայում էր պրոֆեսոր), որ առաջին անգամ պարզեց մեր օրդանիղմի ինքնապաշտպանութեան ամենազօրեղ միջոցը, որ յայտնի է Ֆագոցիտոզ անունով:

Ինչպէս յայտնի է, արեան մէջ կարմիր և սպիտակ գնդակներ կան: Կարմիր գնդակները աւելի շատ են, քան թէ սպիտակները. իւրաքանչիւր սպիտակ գնդակին զայիս է մօտ չորս հարիւր կարմիր:

Բայց սպիտակ գնդակները աւելի գործունեաց են, աւելի կենսունակ ու շարժուն:

Չափազանց բազմաթիւ միկրոբներ կան մեր շուրջը, մեր կաշու վրա. նրանք օդի հետ մտնում են մեր թոքերը, կերակրի հետ—մեր ստամոքսը և այլն:

Բայց օրդանիղմը զօրեղ պատնէշներ ունի նրանցից պաշտպանուելու համար, այն է՝ դրսից կաշին, իսկ ներսից—մաղասային թաղանթը:

Ենթադրենք, թէ այս կամ այն պատճառով կաշին կամ մաղասային թաղանթը վիրաւորուած է և միկրոբները, չարմար առիթից օգուտ քաղելով, մտնում են օրդանիղմը—արեան մէջ:

Բայց չպէտք է կարծել, թէ այդ դէպքում վարակումն անխուսափելի է:

Մեղանից ամեն մէկը բազմաթիւ անգամ կարել է մատր, ծակել—վերաւորել է կաշին, բայց և այնպէս ոչ մի վարակում չէ ստացել:

Այն ինչ զրեթէ անկարելի է ենթադրել, որ վերքի մէջ այս կամ այն տեսակի միկրոօրգանքներ մասժ չլինեն, որովհետեւ նրանք ամեն տեղ վխտում են մեծ քանակութեամբ:

Պարզ է ուրեմն, որ օրգանիզմը միջոց ունի նրանց յաղթելու և ոչնչացնելու համար, թէև միշտ էլ յաղթանակ չի տանում այդ միջոցը:

Ճէնց որ միկրոօրգանքը մտնում են արեան մէջ, նրա սպիտակ զնդակները իսկոյն մեծ քանակութեամբ հաւաքւում են վտանգի ենթարկուած աեղը, շրջապատում են թշնամուն և կլանում, ոչնչացնում են նրանց:

Ահա հէնց այդ երևոյթը կոչւում է ֆագոցիտոզ: Օրգանիզմի համար դա մի հզօր զէնք է—միկրոօրգանքներից պաշտպանուելու զէնք:

Իհարկէ, այս կռուում էլ յաղթում է նա, ով աւելի ուժեղ է, աւելի զիմացկուն:

Բացի դրանից մեր օրգանիզմը ինքնապաշտպանութեան ուրիշ միջոցներ էլ ունի, որոնց մասին առանձին կիսուենք «Կեանքը և միկրոօրգանքը» զրբրոյկում:

Այստեղ մի քանի խօսքով բացատրենք, թէ օրգանիզմը ինչպէս է կռւում միկրոօրգանքի դէմ—այսպէս ասած՝ քիմիական միջոցով:

Այդ միջոցը կալանում է նրանում, որ արեան քիմիական բաղադրութիւնը թուլացնում, իսկ եր-

բեմն բոլորովին ոչնչացնում է միկրոօրգանքի ազդեցութիւնը:

Ճարկաւոր է ասել, որ միկրոօրգանքը շատ զգայուն են դէպի շրջապատող նիւթերը: Ենթադրենք, թէ նրանք դանոււմ են մի այնպիսի միջավայրում, որը նրանց ամեն հնարաւորութիւն աալիս է աճելու և զարգանալու համար, որը համապատասխանում է նրանց բոլոր պահանջներին: Բայց եթէ այդտեղ մի քիչ վնասակար նիւթ աւելացնենք, այն ժամանակ միկրոօրգանքի աճումն իսկոյն կզարարի և նրանք վերջիվերջոյ կոչնչանան:

Այ՛ո՛, միկրոօրգանքն այնքան զիւրազգաց են, որ վնասակար նիւթի ազդեցութեանը ենթարկւում են նոյն իսկ այն ժամանակ, երբ այդ նիւթի ճնչին քանակութիւնը քիմիական վերլուծումով էլ չի կարելի որոշել:

Ահա հէնց այդ պատճառով էլ արեան բաղադրութեան ամենաչնչին փոփոխութիւնն անգամ կորստաբեր հետեանքներ է ունենում միկրոօրգանքի համար:

Օրգանիզմի բնական արտադրութիւններն էլ թշնամի են միկրոօրգանքին: Օրինակ՝ բերանի հեղուկը, բթի և թոքերի մաղասը վնասակար են, իսկ ստամոքսի հիւթը կատարեալ թոյն է նրանց համար:

Ի

Այժմ տեսնենք, թէ օրգանիզմն ինչպէս է կռւում այդ միկրոօրգանքի արտադրած հիւթերի—տոկսինների դէմ:

Նրա դործորաններից մի քանիսը, օրինակ՝ լեարզը, լեարդի վերևի զեղծերը և այլն, բոլորովին անվնաս են դարձնում տոկսինների ազդեցութիւնը:

Այսպէս օրինակ հաստատուած է, որ մի քանի վարակիչ հիւանդութիւնների ժամանակ զէպի լեարզը հոսոյ արիւնն աւելի շատ վնասակար հիւթեր է պարունակում իր մէջ, քան թէ լեարդից զուրս հոսոյ արիւնը:

Բողի զրանից, եթէ բոլորովին հեռացնենք լեարզը—(էկէի փորձը)—արեան շրջանառութիւնից, այն ժամանակ օրգանիզմն աւելի շատ կ'արակուրի տոկսիններով, քան թէ բնական պայմաններում որովհետև լեարդն այլևս չի կարողանայ կատարել իր ախտահանիչ գերը:

Առհասարակ օրգանիզմն աշխատում է սչ միայն անվնաս դարձնել տոկսինները, այլև բոլորովին ոչնչացնել նրանց: Եւ այդ դործում մարմնի իւրաքանչիւր դործարանը իր համապատասխան գերն է կատարում:

Տոկսինների մի մասը աղիքների միջոցով է հեռանում, մեծ մասը—երիկամուէքի, իսկ թռուցիկ զաղերը—թոքերի:

Նոյն իսկ բնական պայմաններում մէզն իր մէջ պարունակում է զանազան թոյներ, որոնք օրգանական դործունէութեան արդիւնքն են կազմում:

Շատ հեշտ է այդ փաստն հաստատելը: Եթէ, օրինակ, ճագարի արեան մէջ սրսկենք բոլորովին առողջ մարդու մէջը, այն ժամանակ ճագարը կ'մեռնի եիշտ այն ձևով, ինչպես թուանաւորուելուց:

Այդ միւսնոյնը պատահում է մարդուն, երբ նրա երիկամուէքը չափազանց բորբոքուած են լինում (նէջրիտ, Էրայդովի հիւանդութիւն). զրա պատճառն այն է, որ մէզը զուրս չի հանում օրգանիզմի թունալի նիւթերը. այս վերջինները հաւաքուում են արեան մէջ և առաջացնում են ուրեմիա, կամ ուրիշ խօսքով ասած՝ մէզի արիւնոտութիւն, որից և մեռնում է մարդը:

Եթէ առողջ մարդու մէզի մէջ թունալի նիւթեր կան, ուրեմն հիւանդ մարդու մէզն աւելի շատ թոյներ կարող է պարունակել իր մէջ: Այդ բանը հաստատել կարելի է կենդանիների վրա կատարած հասարակ փորձերով:

Այսպէս օրինակ. եթէ ճագարի երակներն մէջ սրսկենք վարցաւք կամ զիֆտերիտ հիւանդութիւն ունեցող մարդու մէջը, այն ժամանակ ճագարը կ'մեռնի արտաշայտելով թունաւորութեան այնպիսի նշաններ, որոնք շատ նման են վարցաւքի կամ զիֆտերիտի նշաններին:

Վերոյիշեալ հարցերի հետ սերտ կապով կապուած են այն հարցերը, թէ անհատը ինչպիսի նախատրամադրութիւն ունի, ինչ չափով զիւրազդաց է զէպի վարակիչ հիւանդութիւնները, ինչ չափով բնութենակ է պատուաստման և այլն:

Պատուաստի մասին շատերն արդէն լսած կլինին. զիֆտերիտը հեշտութեամբ կարելի է բժշկել շինուկի միջոցով *):

*) Տես իմ «Առողջապահական նուէր նորատի կա-

Տեսնենք, թէ զիտուութեան վերջին խօսքն ինչ է ասուած այդ մասին:

Երբ որ կենդանի օրգանիզմի մէջ մի որեւէ թոյն (տոկսին) է ներս մտնում, այն ժամանակ օրգանիզմն սկսում է իւր հիւթերից պատրաստել հակաթոյն (անտիտոկսին), որի օգնութեամբ կրուում է վարակիչ ազդեցութեան դէմ:

Նա ազդեցութեամբ օրգանիզմն աւելի հակաթոյն է պատրաստում, քան թէ հարկաւոր է ընթացիկ կռուի համար: Այդ աւելորդ հակաթոյնը մի հիւանալի միջոց է օրգանիզմը ապառայ հիւանդութիւնից ապահովելու համար:

Հակադիֆտերիտային շիճուկն էլ մի թոյն է, որի ազդեցութեան տակ օրգանիզմը մշակում, պատրաստում է հակաթոյն—հակատոկսին: Իսկ այդ հակաթոյնը, ինչպէս ասացինք, բժշկում է դիֆտերիտը և միևնույն ժամանակ ապահովացնում է օրգանիզմը ապառայ հիւանդութիւններից:

Կենդանիների վրա կատարած փորձերը ցոյց են տուել, որ հակադիֆտերիտային շիճուկը բաւական երկար ժամանակ պահպանում է իր ազդեցութիւնը:

Պատուաստից չեաոյց միու օրգանիզմը եօթը տարի շարունակ անմատչելի է մնացել դիֆտերիտի համար:

Ճաղարների վրա կատարած փորձերը ցոյց են

նանց» և «Ժառանգականութիւն և դաստիարակութիւն» գրքոյնները:

տուել, որ պատուաստի ազդեցութիւնը նոյն իսկ հետեւեալ սերունդին է անցնում ժառանգաբար:

Այդ բոլորից կարելի է եզրակացնել, որ շիճուկը շատ մեծ փոփոխութիւն է առաջացնում օրգանիզմի մէջ, շատ մեծ ապահովութիւն է տալիս դիֆտերիտից զուշանալու համար:

Սակայն դրութիւնը մի քիչ փոխուում է, երբ օրգանիզմն արդէն վարակուած է հիւանդութեամբ:

Այդ դէպքում չի կարելի ասել, թէ շիճուկի սրսկումը միշտ էլ աչոյց հետեւանք կունենայ, թէև նա մի փրկարար միջոց է, եթէ իր ժամանակին գործադրուի:

Այն, փրկարար է բժշկական այդ միջոցը և նա տասնիններորդ դարի մարդկային խելքի մեծ պարծանքներից մէկը կարող է համարուել:

Վերևում ասացինք, որ շիճուկի պատուաստը կարող է օրգանիզմը պաշտպանել վարակումից:

Ուրեմն հարկաւոր է օգտուել նրանից, հարկաւոր է խելացի կերպով գործադրել զիտուութեան տուած այդ զէնքը:

Իսկ այդպիսի զէնքը մեզ շատ հարկաւոր է գոյութեան կռուում:

ԻՍ.

Գոյութեան կռիւն այն հիմքն է, որի վրան շինուած է կենդանի բնութեան գեղեցիկ շէնքը:

Բոյսերն աճում են, կենդանիներն ապրում. ամեն ինչ հետզհետէ լաւանում է, զարգանում է:

Տեսակները բազմանում են, ուժեղն առաջ է գնում, իսկ թույլը ոչնչանում: Մի խօսքով ամեն մի արարած ուղում է ապրել և իրանից չետոյ սերունդ թողնել:

Այդ ձգտումն է կեանքի հիմքը: Դա է, որ խթանի նման միշտ առաջ է մղում, ապրեցնել է տալիս թէ փոքրիկ բոյսին, թէ մեծ գազանին, թէ թռչուններին և թէ ձկներին, միջատներին ու զևուռներին:

Մի՛ մոռանար, դիտութիւնը, քննելով կենցաղավարութեան հարցը, կռուի պահանջ է զնում: Իսկ բարոյականութիւնը այդ միւսնոյն հարցում կարեկցութիւն ու սէր է պահանջում:

Այստեղ հակասութիւն չկայ, ինչպէս ասում է Դաւիթսոնը:

Գոյութեան կռիւր և բնական ընտրութիւնը զարգացրել են մարդու մէջ խղճի, սիրոյ, կարեկցութեան և պարտականութեան բարձր զգացմունքները:

Այդ կռիւն ստեղծել է ամեն ինչ, նոյն իսկ մարդկային զգացմունքները:

Նոյն իսկ ամենաստոր արարածները գոյութեան կռիւ են մղում, աշխատում են իրանցից չետոյ սերունդ թողնել:

Նրանք արդէն սէր են զգում դէպի իրանց ցեղը, դէպի ժառանգները: Ճէնց այդ սէրն է, որ նրանց մղում է դէպի գոյութեան կռիւր, իսկ այդ կռիւր իր կողմից զարգացնում և ուժեղացնում է սէրը:

Մարդու մէջ այդ զգացմունքը աւելի ու աւելի աճում է և վերջապէս աճում է այն աստիճանի, որ նա բարոյական օրէնք է զնում՝ մի՛ անիր ուրիշին այն, ինչ որ չես ուղում որ ուրիշը քեզ անէ:

Արդեօք անմահ Դարվինի բացատրած գոյութեան կռուի սկզբունքը չի՞ հակասում մարդկութեան այդ բարոյական սկզբունքին:

Ո՛չ. ընդհակառակը, այդ սկզբունքը մեզ ստիպում է կռուել մարդասիրական այնպիսի հիմունքների համար, որոնք նպաստում են մարդկութեանը կատարելագործուելու:

Բաց արա աչքերդ ու ականջներդ բնութեան առաջ. անհրաժեշտ է սովորել: Երբէք ուշ չէ հասկանալ այն ամենը, ինչ որ կատարւում է աշխարհում: Հարկաւոր է դիտել և հասկանալ սրտով ու խելքով. հարկաւոր է զգալ ու մտածել:

Անհրաժեշտ է դիտել, թէ մարդիկ ինչպէս են ապրում, թշնամանում և սիրում միմեանց, թէ ինչպէս են կռւում իրար դէմ, ինչպէս են օգնում միմեանց:

Ինչ էլ որ լինի, մի՛ մոռանար, որ մարդը բնութեան ընտրելին է, նրա թագն ու պսակը:

Մի՛ մոռանար, որ բոլորն էլ ապրելու իրաւունք ունեն. այն, իւրաքանչիւր ազգ, իւրաքանչիւր անհատ իրաւունք ունի ապրելու և ամեն մի ոսնձգութիւն նրա ազատութեան ու բարօրութեան դէմ ոճրագործութիւն է, հրէշաւոր անբարոյականութիւն:

Ով որ ընդունակ է ուրիշի կեանքն ու ազա-

տութիւնը գնահատելու, նա արդէն իր մէջ կրօւմ է ճշմարիտ քաղաքակրթութեան սերմերը:

Միայն ազատութիւնը, խելացի ազատութիւնն է, որ միշտ վառ է պահում մարդկային միտքը, որ ստիպում է նրան հրաշալի դադափարներ ստեղծելու: Միայն նրանով շունչ քաշել կարող է քաղաքակիրթ աշխարհը, միայն նրա մէջն է ապագայի երջանկութեան սերմերը:

Սէր և կարեկցութիւն դէպի բոլոր արարածները—ահա Մեծ Վարդապետի սրբազան աւանդը, ահա այն ամենի հիմքն ու աղբիւրը, ինչ որ աղնիւ ու դեղեցիկ է աշխարհում:

Տասնինը երկար ու ձիգ դարեր են անցել այն օրից, երբ աշխարհ եկաւ ամենազաղափարական, ամենահանճարեղ Մարդը. եկաւ և իր վեհ դադափարներով թարմացրեց մարդկային ցեղը, առաջ քաշեց նրա ամենաաղնիւ ծգտումները և զրանով ստեղծեց մի նոր դարազուլս մարդկութեան համար:

Նրա վարդապետութիւնը մեր առաջ բաց արեց այնպիսի գաղափարներ, որոնք բարձրացնում են մեզ մեր մանր ու դատարկ կեանքից, ենշում են կրքերը և մղում են մարդկանց առաջ ու առաջ:

Այդ վարդապետութեան հարմոնիան իր ազդեցութիւնը հասցնում է նոյն իսկ ամենազաժան չարագործի սրտին, հանգստութիւն է տալիս տանջուած հոգուն և նոր կեանք ու եռանդ է ներշնչում հիւանդ օրդանիզմին:

— «Սիրեցէ՛ք միմեանց» ասում է այդ վար-

դապետութիւնը և այդ խօսքերը բարձրացնում են մարդուն և ներշնչում են նրան հոգեկան մերձաւորութեան և բարոյական փոխադարձ պարտականութեան դադափարները:

Կրօնը մարդու ամենաբարձր դադափարների արտայայտիչն է. իսկ կրօնի հիմքն է խոր զգացմունք և հաւատ դէպի բարձր ճշմարտութիւն: Այդ հաւատը կարող է լինել մարդու մէջ միայն այն ժամանակ, երբ նա սիրում է, երբ ընդունակ է բարիքներ անելու:

Հանեցէ՛ք սէրը մարդու միջից և այն ժամանակ նա կդառնայ մի չոր եսապաշտ. ոչնչացրէ՛ք կրօնը և այն ժամանակ մարդն իբրև չարագործ կբացականչէ, թէ աշխարհում չկայ ոչ մի սրբութիւն:

Թէ առանձին աղղերի և թէ ամբողջ մարդկութեան բարօրութիւնը հիմնուած է ոչ միայն պատժող օրէնքների, այլ նաև կրօնական բարձրութեան հասած բարոյական դադափարների վրա:

Այդ մեծ քայլն արել է բրիտոնէութիւնը, որովհետև միայն նրա նշանակութիւնն է, որ միշտ կանչում է. «սիրեցէ՛ք միմեանց...»:

Բարոյական կուլտր զրուած օրէնք չէ և ստիպողական դադափար չի պարունակում իր մէջ. նա մի բնական ուղեկից է այն մարդու համար, որը իրան քաղաքակիրթ հասարակութեան անդամ է համարում:

Այդպիսի կրօնը հասարակական կեանքի ամենապինդ հիմքերից մէկն է, որի ազդեցութեան տակ

Ճնւում և զարգանում է քաղաքակրթութիւնը: Ոչնչացրէ՛ք նրան և այն ժամանակ կբռնդուին թէ առանձին անհատների և թէ ամբողջ ազգերի միացնող սրբազան կապերը:

Իսկ մեր շուրջը կատարեալ ետապաշտութիւն, որը զինում է եղբօրը եղբօր դէմ, ազգը ազգի դէմ:

Հապա ո՞ր է այն պարտականութիւնը, որը ուժեղին ստիպում է օգնել թուլին, թեթևացնել նրա թշուառութիւնը, ապրելու միջոց տալ աղքատին, բարձրացնել ընկածին, բժշկել վիրաւորին:

Ո՞րքան կոտորածներ են տեղի ունեցել մեր օրերում—(Թիւրքիայում, Չինաստանում, Հարաւային Աֆրիկայում և այլն)—: Մարդկային գոհերն հաշուելու հնար չկար. այնքան բազմաթիւ են նրանք:

Յիշեցէ՛ք հայկական կոտորածների (1895—1896) սարսափները. պատկերացրէք Մակեդոնիայում կատարուող դադանութիւնն ու արիւնհեղութիւնը և այն ժամանակ մեր խիղճը մի սուր խայթոց կզգայ. դուք կուղենաք մի թանձր քող քաշել այդ բոլորի վրա, որպէսզի չտեսնէք, չզգաք ու չմտածէք:

Բայց մի՞թէ կարելի է այդպիսի արիւնհեղութիւնը, այդպիսի կոտորածները հաշտեցնել գոյութեան կռուի վարդապետութեան հետ:

Երբէ՛ր...

ԻՔ

Ինչպէս յայտնի է, կապիտալն ու աշխատանքը, կապիտալիստն ու բանւորը, խոշոր կապիտալիստն ու մանր կապիտալիստը շարունակ կռիւ են մղում իրար դէմ:

Այդ կռիւն էլ շատ մեծ առընչութիւն ունի գոյութեան կռուի հետ:

Ենթադրենք թէ նա մղում է խաղաղ ձևով առանց գործադուլների և բանւորական ցոյցերի:

Մի՞թէ նա այդ դէպքում էլ աւելի շատ գոհեր չի տանում, աւելի շատ թշուառութիւն չի պատճառում, քան թէ սովորական պատերազմը:

Ի հարկէ, պատերազմը կործանում է ամբողջ պետութիւններ, աւերում է ամբողջ երկիրներ, բայց նա շատ արագ է անցնում, նրա հարուածները միշտ չեն դորձում, ուստի կործանուած պետութիւնը շատ անդամ նորից ոտքի է կանգնում, աւերւած երկիրը նորից ծաղկում, կենդանութիւն է ստանում:

Բայց այդպէս չէ տնտեսական կռուի ազդեցութիւնը: Այդպէս անցողակի չեն նրա հարուածները մեր գիւղացիների ու արհեստաւորների համար:

Նա դաժան կերպով մի կողմ է շարտում սակաւահող գիւղացուն, խղճուկ արհեստաւորին: Նա բոլորովին ոչնչացնում է նորից առաջուայ դրութիւնը, առաջուայ կեանքն ու պարապմունքը ստեղծելու հնարաւորութիւնը:

Պատերազմը սրերի ու զնդակների հարուածով ոչնչացնում է բազմաթիւ մարդկանց, իսկ տնտեսական կռիւր—տնտեսական հարուածով: Քանի՛ քանի՛ մարդիկ հիւանդանում և նոյն իսկ մեռնում են միայն այն պատճառով, որ բաւարար օրավարձ չունեն, որ իրանց կորցրած ոչժերը վերականգնեցնելու հնարաւորութիւն չունեն:

Նոյն իսկ ամենասարսափելի պատերազմից ու թալանից չետօջ տներն այնպիսի դատարկութիւն չեն ներկայացնում, բնակիչներն այնպէս չեն թշուառանում, ինչպէս տնտեսական կրիզիսների ժամանակ, երբ խղճուկ բանուորի ասն կահ կարասիները միմեանց յետեից դնում են փոխատու գանձարանները կամ անցում են վաշխառուների ձեռքը:

Տնտեսական այժմեան սիստեմը շարունակ դոհաբերութիւն է պահանջում—[Թէ ունեցուածքի և թէ կեանքի դոհաբերութիւն:

Տնտեսական կռիւր միշտ շարունակուած է իր ընթացքը. վա՛յ նրան, ով չի հասկանում այդ փաստը, ով ինքնապաշտպանութեան միջոցներ ձեռք չի առնում:

Կապիտալն իր շահերն է պաշտպանում, ուրեմն բանւորն էլ իրաւունք ունի նոյնն անելու՝ իր շահերը պաշտպանելու:

Եւ ինչո՞ւ պէտք է նա հրաժարուի ինքնապաշտպանութիւնից, երբ զրանով մարդավայել պայմաններ է պահանջում, երբ մեծամասնութեան ֆիզիկական ու մտաւոր զարգացմանն է նպաստում:

Ուրեմն ով որ «կռիւ» չի ուզում, թող նա

ազդէ այդ փոքրամասնութեանը վրա, որ ենշում է ժողովրդի մեծամասնութեանը, որ կեղեքում, շահագործում է ուրիշներին:

Ոմանք բողոքում են աշխատաւորների ընկերութիւնների դէմ. բայց անհիմն է այդ բողոքը:

Այդպիսի ընկերութիւնները ձգտում են՝ բարձրացնել օրավարձը, կրճատել աշխատանքի ժամերը, պակասեցնել չբաւորութիւնը և բաւարարութիւն տալ անհրաժեշտ պահանջներին:

Միանգամայն արդարացի և նպատակայարմար ձգտում է դա, ուստի աւելորդ է նրա առաջ արդելքներ դնելը:

Դեռ ո՛չ մի դասակարգ այնպիսի ղիտակցութեամբ չէ ընդգծել իր նպատակն ու դերը, ինչպէս աշխատաւոր դասակարգը: Դեռ ո՛չ ոք այդպիսի համարձակութեամբ չէ կանգնել պատմութեան ճանապարհի վրա:

Նասարակութեան իւրաքանչիւր խաւը միայն բազմաթիւ փորձերի և ճշտական ինքնակրթութեան միջոցով կարող է ներքին ոչժ ձեռք բերել, միութիւն առաջացնել: Առանց դրան անհնարին է յաղթանակը, որքան էլ որ իրաւացի լինի կռիւր:

Բանւորական և առհասարակ պրոֆեսիոնալ ընկերութիւնները մեծ դեր են կատարում այդ տեսակէտից. Երանք նպաստում են մեր ժամանակի սոցիալական ուժեղ շարժմանը:

Ի հարկէ, այդ շարժումը միայն ստամոքսի հարցից չէ առաջացել. նրա հետ կապուած են

մարդկային արժանապատուութեան, ազատութեան և փոխադարձ յարաբերութեան հարցերը:

Նոյն իսկ միմիայն ստամբուսի համար մղուած կռիւր զարգացնում է մարդկանց մէջ կարգապահութիւն, զոհաբերութեան պատրաստականութիւն, համերաշխութիւն և որոշ զիտակցութիւն ու հասկացողութիւն տնտեսական կեանքի մասին:

Այս ամենը շատ զեզեցիկ է, բայց մենք դեռ բոլորովին կուլտուրապէս չենք զարգացած այդ դադափարները ըմբռնելու և հասկանալու—դորա համար հարկաւոր են տասնեակ տարիներ:

Ցաւօք սրտի պէտք է ասել, որ մեզանում բանւորների և արհեստաւորների հարիւրից 99-ը անգրագէտ է, մինչդեռ Եւրոպայում լուսաւորութիւնը այնքան արագ քայլիւրով է առաջ դնացել, որ հասարակ բանւոր տարրի ստուար մեծամասնութիւնը, համարեա բոլորը, ոչ միայն գրագէտ են, այլ և լրագրներ են ստանում իրանց հաշուով և կարդում:

Մենք, ասիացիներս դեռ շատ բան ունենք սովորելու այդ ուղղութեամբ, դեռ շատ չեա ենք Եւրոպայի քաղաքակիրթ ազգերից:

Այո՛, մենք պէտք է զարկ տանք մեր կրթութեանը, պէտք է մեր անցեալն ու ներկան ճանաչենք և շանք ու եռանդ չխնայենք զարգանալու, առաջ գնալու համար:

Եւ ո՞րքան զեզեցիկ դասեր կարող է տալ մեզ պատմութիւնը, անցեալի պերճախօս վկան:

Ուրեմն սովորիր քո ազգի պատմութիւնը: Նա

հերիաթ չէ: Պատմութիւնը մարդկային տառապանքների և թշուառութիւնների մի շարք է:

ՄԻ ՔԱՆԻ ԽՕՍԲ ԵԻՍ

Մարդկային երջանկութիւնը հիմնուած է նիւթական և բարոյական բաւականութեան վրա:

Այն ամենը, ինչ որ մեր երկրի փառքն ու պարծանքն է կաղմում, ինչ որ մեծ բարիք է համարուում, գոյութիւն է ստացել բոլոր ազգերի, բոլոր մարդկանց փոխադարձ ջանքերով:

Ո՞վ չի ուղեհայ իր կեանքը զարդարել այդ բարիքներով. ո՞վ չի ուղեհայ կարելոյն չափ շատ բաւականութիւն վայելել:

Դրան է ձգտում մարդկային զիտակցող կամքը:

Ազատութիւնը առաջին անհրաժեշտ պայմանն է, որպէսզի մարդ իրան բողբաւոր զգայ:

Ազատութիւն, որպէսզի մարդ իր մարմնի, իր մտքերի ու զործողութիւնների տէրը լինի:

Եթէ չկայ այդպիսի պայման, եթէ մարդ զրրկւած է ազատ կամքից, այն ժամանակ նրա կեանքը կորցնում է իր փայլը և դառնում է մի ծանր բեռ:

Բայց անհատական ազատութիւնը չպէտք է հակառակ լինի քնդհանուրի բարօրութեանը, չպէտք է վնասէ շրջապատողների երջանկութեանը: Հակառակ դէպքում նա կդառնայ մի ջանցանք, որի համար քաղաքակիրթ ազգերը յատուկ օրէնքներ են հնարել:

Իսկ եթէ այդքան թանկ է անհատական ազատութիւնը, հապա որքան թանկ կարող է լինել մի ընդհանուր անցեալ, ընդհանուր լեզու ունեցող ամբողջ ազգի ազատութիւնը:

Իւրաքանչիւր ազգ ապրում է իր նախնիքների տրադիցիաներով, որոնք երկար դարերի ընթացքում չդիպել—կոկոսել են և ազգային չատկանիչներ են դարձել:

Նրա կրօնական աշխարհահայեցողութիւնը հիմնուած է լինում այնպիսի հշմարտութիւնների վրա, որոնք հասկանալի և թանկ են նրա համար:

Նրա բարոյական սկզբունքները ծնունդ են ստանում անցեալ ու ներկայ կեանքի պայմաններից:

Նրա համար անձեռնմխելի սեփականութիւն է մայրենի լեզուն, որի միջոցով նա արտայայտուած է իր մտքերն ու զգացմունքները:

Սյգ լեզուն նրա սրբութիւնն է, նրա կեանքի, նրա գործերի անբաժան ընկերը:

Դա մի պատմական երևոյթ է որ գոյութիւն է ստացել մարդկային հասարակութեան հետ միասին:

Լեզուի և աշխարհահայեցողութեան տարբերութիւնը մի մեծ չարիք է ոչ միայն չետամնաց, այլ և քաղաքակիրթ ազգերի փոխադարձ յարաբերութիւնների համար:

Հարկաւոր է մի ընդհանուր, համամարդկային զաղափար, որը կարողանար գէթ մասամբ թեթեւացնել այդ չարիքը, գէթ մասամբ սանձահարել ամբոխային թշնամութիւնը:

Սհա հէնց այդ տեսակէտից շատ մեծ ծառայութիւն է արել Մեծ Վարդապետը, որը մարդկային սրտի խորքերը թափանցելով, բաց է արել նրա առաջ բարոյական վերածնութեան մի նոր ճանապարհ:

Բայց եթէ մարդկանց մի խումբ, մի հասարակութիւն անցեալի ու ներկայի բնական պայմաններով շղկապուած է, նա պէտք է ապրի իբրև միութիւն: Նա իրաւունք ունի ապրելու:

Իւրաքանչիւր ազգի բնական զարգացումը հնարաւոր է միայն բացարձակ ազատութեան ժամանակ, երբ արտաքին կոպիտ ոյժը չի ճնշում վերելից, երբ չի ձգտում իշխել ու շահագործել այդ ազգի կեանքն ու ազնիւ աշխատանքը:

Զարգացած ցեղը հեշտութեամբ է քայքայուած, հեշտութեամբ է ընդունում իր կեանքի պայմանների փոփոխութիւնը: Նա կամաց-կամաց, աննկատելի կերպով կտրուած է իր անցեալից և ձուլուած է շրջապատող աւելի բարձր, աւելի քաղաքակիրթուած ու զօրեղ տարրի հետ: Նա զրանով ոչինչ չի կորցնում, այլ ընդհակառակը շահուած է:

Բայց երբ ազգը հպարտութեամբ է չիշում իր անցեալը, իր փալլուն զործիչներին, իր կուլտուրական զործունէութեան չիշատակները, երբ նա հասկանում է իր հոգեկան արիութիւնն ու արժանապատուութիւնը, այն ժամանակ նա սարսափով կնայէ ամեն մի անարդարութեան վրա, որ նրան սպառնում է:

Նա ուզում է խօսել իր նախնիքների, իր մայ-

ըննի լեզուով, ուղղում է հաւատալ իրա համար միս
ու արիւն դարձած նշմարտութիւններին, ուղղում է
գործել իր հոգու և սրտի թելադրութեամբ, ինչ-
պէս որ Աւստրո-Ունգարիան:

Սյգպիսի ազգերը երկար, շատ երկար կը
կռուեն իրանց գոյութիւնը, իրանց ազատութիւնը
պաշտպանելու համար. կկռուեն քանի որ կեանք
ունեն:

Որքան մեծ է ազգի կուլտուրական ոյժը,
նոյնքան Հեշտ կլիինի նրան մղած կռիւր:

Մեր ազգն այժմ ունի յայտնի քաղաքական
ազատութիւն:

Ուրեմն նա պէտք է վերածնուի կուլտուրա-
պէս, պէտք է ամրապնդէ իր կրօնական, բարոյա-
կան և ազգայնական հիմքերը, որպէսզի կարողա-
նայ դիմանալ դանազան փոթորիկներին:

Բայց ունենք, արդեօք, հարկաւոր ոյժեր, լու-
սաւոր մտքեր և զգայուն սրտեր:

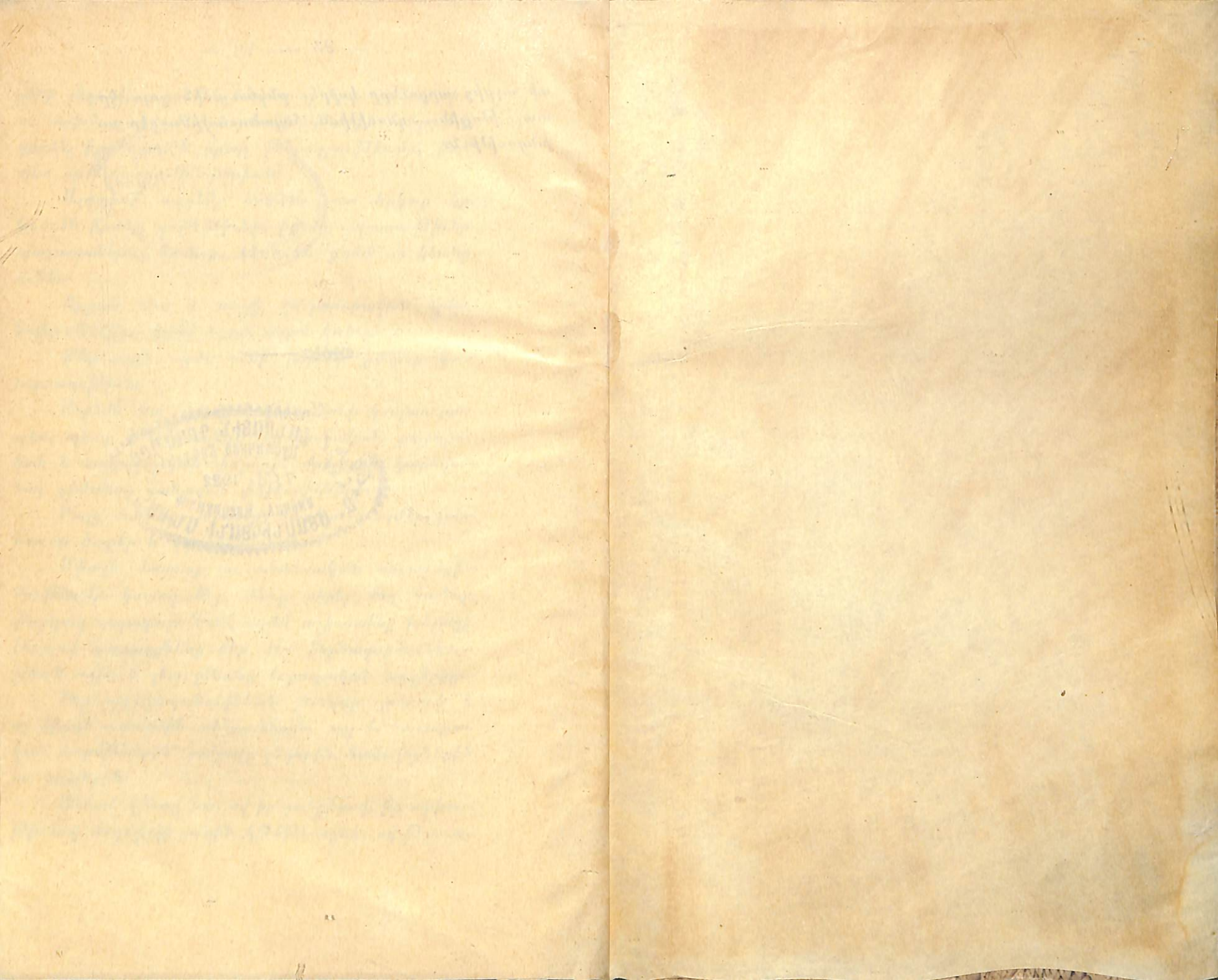
Միայն մտաւոր ու անտեսական առաջադի-
մութեամբ կարող ենք ձեռք բերել մեզ համար
վաչելուչ ապագայ: Գոնէ այժմ աշխատենք խելացի
կերպով, դարգացնենք մեր մէջ ինքնագործունէու-
թեան ողին և լեռ չմնանք եւրոպական ազգերից:

Ինքնապաշտպանութեան բնազդը չատուկ է
ոչ միայն առանձին անհատներին, այլ և հաւաքա-
կան մարմիններին՝ ամբողջ ցեղերին, համայնքներին
ու ազգերին:

Անմահ կմնայ նա, ով իր ջանքերով, իր արիու-
թիւնով ժողովրդի ուղին կթեթևացնէ, ով թշուա-

ռի աչքից արցունքը կսրբէ, ընկճուածին յոյս կը
տայ, թողլին—օգնութիւն, հալածուածին—սէր ու
խնդութիւն:

« Ազգային գրադարան

NL0269734

13 338

575.4
P-91